

ΑΠΟ ΤΑΣ ΕΛΛΗΝΟ-ΡΟΥΜΑΝΙΚΑΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΑΣ ΣΧΕΣΕΙΣ

Εἰς τὴν παροῦσαν μελέτην ἐξετάζομεν α') τὴν κατὰ τὴν βυζαντινὴν περίοδον καὶ μετ' αὐτὴν διοργανώσιν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ μοναχικοῦ βίου τῶν Ρουμάνων ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως καὶ β') τὴν μετάδοσιν καὶ καλλιέργειαν τῆς βυζαντινῆς ψαλμοφθίας εἰς τὰς ρουμανικὰς χώρας.

Α' Ἡ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟΝ ΚΑΙ ΜΕΤ' ΑΥΤΗΝ ΔΙΟΡΓΑΝΩΣΙΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΜΟΝΑΧΙΚΟΥ ΒΙΟΥ ΤΩΝ ΡΟΥΜΑΝΩΝ

Αἱ ρουμανικαὶ χώραι διετέλεσαν ὑπὸ τὴν εὐεργετικὴν ἀκτινοβολίαν τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ εἴτε ἀπ' εὐθείας εἴτε διὰ μέσου γειτονικῶν λαῶν, οἵτινες προηγουμένως εἶχον ὑποστῆ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ πολιτισμοῦ τούτου. Κυριώτερος δὲ φορεὺς τῆς ἐπιδράσεως ταύτης ὁμολογουμένως ὑπῆρξεν ἡ Ἐκκλησία¹.

Ὁ χριστιανισμὸς διεδόθη εἰς τὰς ρουμανικὰς χώρας ἤδη ἀπὸ τοῦ Γ' μ.Χ. αἰῶνος φυσικῶς ἐκ τῶν νοτιωτέρων ἑλληνικῶν κέντρων κατ' ἀρχὰς πρὸς τὰς ἑλληνικὰς καὶ τὰς ἑλληνιζούσας ἐκεῖ περιφερείας καὶ κατοπιν πρὸς τοὺς ἰθαγενεῖς, οἵτινες κατόκουν τὰς ρωμαϊκὰς ἐπαρχίας Λακίας καὶ Μυσίας².

¹ Ο. Ταφραλί, *Bizantul și influențele lui asupra țării noastre*, Bucur. 1914, σ. 65. Σημειώτεον ὅτι ἡ βυζαντινὴ ἐπίδρασις ἠσκήθη καὶ διὰ τῶν στρατολογουμένων εἰς τὸν βυζαντινὸν στρατὸν Μολδοβλάχων, διὰ τῶν ἐπισκέψεων πολλῶν ἐκ τῶν εὐγενῶν τῆς Μολδοβλαχίας εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, διὰ τῶν Ἑλλήνων ἐμπόρων καὶ διὰ τῶν Ἑλλήνων λογίων, οἵτινες πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἄλωσιν ἐπεσκέπτοντο τὰς ρουμανικὰς χώρας ἢ παρέμενον εἰς αὐτάς. Βλ. Ο. Ταφραλί, ἔ.ἀ., σ. 74 - 77.

² Γερασίου Ἰ. Κοινιδάρη, Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία ὡς πολιτιστικὴ δύναμις ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου, ἐν Ἀθήναις 1948, σ. 71. Σημειώτεον ὅτι «τὸ ζήτημα τῆς διαδόσεως τοῦ χριστιανισμοῦ εἰς τοὺς Ρουμάνους σχετίζεται στενῶς μετὰ τοῦ ζητήματος τῆς προελεύσεως καὶ διαμορφώσεως τοῦ ρουμανικοῦ λαοῦ. Ὡς βάσις αὐτοῦ τίθενται οἱ Δάκες, συγγενεῖς πρὸς τοὺς ἐπιβῆθεν τοῦ Δουνάβεως εὐρισκομένους Θράκας, Ἰλλυριοὺς καὶ Πελαγοὺς. Μετὰ τῶν Δακῶν ἀνემίγησαν ἄλλα ἔθνη καὶ μάλιστα Σλάβοι (τὴν βην ἑκατονταετηρίδα μ.Χ.)... (Ἐν Ρουμανίᾳ)... ὁ χριστιανι-

Κατὰ τὸν Δ' καὶ Ε' αἰῶνα χριστιανικαὶ ἐκκλησιαὶ ἐκτίσθησαν ἐν Δοβρουτσᾷ ὑπὸ μαστόρων ἐλθόντων ἐκ τῆς Ἀνατολῆς, ἐνδιαφέροντα δ' ἐρείπια τούτων ἀπεκάλυψεν ὁ Gr. Tocilescu ἐν Ἀξιοπόλει, κειμένη παρὰ τὴν πόλιν Τσερναβόντα, καὶ ἐν Ἀντὰμ - Κλισί παρὰ τὴν Μεγιδίαν, ἔνθα παλαιότερον εἶχεν ἰδρυθῆ ἢ πόλις Traianum καταστραφεῖσα κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα ὑπὸ τῶν βαρβάρων¹. Ἡ ὑπαρξίς τῶν ἐν λόγῳ ἐκκλησιῶν πιστοποιεῖ τὴν κατὰ τὴν ὡς ἄνω περίοδον διείσδυσιν τοῦ χριστιανισμοῦ εἰς τοὺς κατοίκους τῶν μερῶν τούτων. Ἐπίσης γνωρίζομεν, ὅτι ὑπῆρξαν καὶ τινες μάρτυρες κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν διωγμῶν τῶν χριστιανῶν, οἱ ὅποιοι κατάγονται ἐκ Δοβρουτσᾶς².

Μετὰ τὸν θρίαμβον τοῦ χριστιανισμοῦ ἢ ρουμανικῆ Ἐκκλησίας διωκεῖτο ἀπὸ τὴν ἐπισκοπὴν Σιρμιού³. Ἐκ τῆς σερβικῆς ταύτης πόλεως, κατὰ τὸν Ο. Ταφραλί, ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ Ε' αἰῶνος εἰσῆλθεν εἰς τὰς ρουμανικὰς χώρας ἡ λατρεία τοῦ Ἁγίου Δημητρίου⁴, μετὰ δὲ τὴν ὑπὸ τῶν Οὐννων καταστροφὴν τοῦ Σιρμιού ἢ Θεσσαλονίκη ἐγένετο ἔδρα τῆς ἐπισκοπῆς, ἐξ ἧς ἐξηρωτῶντο οἱ Ρουμάνοι. Βραδύτερον ἐξηρωτήθησαν οὗτοι ἀπὸ τὴν Πρώτην Ἰουστινιανὴν καὶ ἔπειτα ἀπὸ τὴν Ἀρχιεπισκοπὴν τῆς Ἀχρίδος⁵.

Τὴν παλαιότεραν μνεΐαν περὶ Ρουμάνων ἐξαρωτῶμένων ἐκ τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχρίδος ἀπαντῶμεν εἰς χρυσόβουλλον τοῦ Βασιλείου Βουλγαροκτόνου τοῦ ἔτους 1020, ἐν ᾧ ἀναγνωρίζεται ἡ δικαιοδοσία τοῦ ἀρχιεπισκόπου ταύτης ἐπὶ τῶν ἀνά πάσαν Βουλγαρίαν Βλάχων⁶. Ἐκ τῆς Ἀχρίδος ἐξηρωτῶντο αἱ παραδουνάβια ἐπισκοπαὶ τῆς Σιλιστρίας καὶ τοῦ Βιδινίου, μετὰ τῶν ὁποίων ἢ ρουμανικῆ Ἐκκλησία εὐρίσκετο εἰς στενὴν σχέσιν⁷. Εἰς δὲ τὰ ἐκκλησιαστικὰ ταῦτα βυζαντινὰ κέντρα ἐχειροτονοῦντο οἱ ἱερεῖς τῶν Ρουμάνων κατὰ τὸν ΙΑ' καὶ ΙΒ' αἰῶνα⁸. Ἐπὶ τῆς δυναστείας ὅμως τῶν Ἀσσάν (1186 –

σμός ἤρχισε διαδιδόμενος ἀπὸ τῆς 3ης καὶ 4ης ἑκατοναετηρίδος, ἐφόσον δὲ προῦχῶρι ἢ διαμόρφωσις τοῦ ρουμανικοῦ ἔθνους, προῦχῶρι καὶ ἢ ἐκχριστιανίσις αὐτοῦ, συμπληρωθεῖσα τὴν 9ην ἑκατοναετηρίδα μ.Χ.». Βασ. Κ. Στεφανίδου, Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία. Ἀπ' ἀρχῆς μέχρι σήμερον, Ἀθῆναι 1948, σ. 368 – 369.

¹ Ο. Ταφραλί, ἔ.δ., σ. 67.

² Ο. Ταφραλί, ἔ.δ., σ. 67.

³ Τῆς σημερινῆς Μητροπόλεως πρὸς δυσμὰς τοῦ Βελιγραδίου.

⁴ Ο. Ταφραλί, ἔ.δ., σ. 68.

⁵ Ο. Ταφραλί, ἔ.δ., σ. 68 – 69. Σημειωτέον ὅτι ἡ βαλκανικὴ χερσόνησος, παρὰ τὰς κατὰ τὸν Ε' αἰῶνα ἐπιδρομὰς τῶν βαρβάρων, οὐ μόνον παρέμεινε χριστιανικὴ, ἀλλὰ διέδωκε τὸ Εὐαγγέλιον εἰς τοὺς ἐπιδρομείς καὶ εἰς τὰς μακρινὰς χώρας, ἐξ ὧν οὗτοι προῦχθη. Jacques Zeiller, L'expansion du Christianisme dans la péninsule des Balkans du Ier au Ve siècle (Revue Internationale des Études Balkaniques, Beograd 1935, τόμ. I, σ. 81).

⁶ Byzant. Zeitschrift, 2 (1893), σ. 46.

⁷ N. Iorga, Istoria bisericii românești, ἔκδ. 2α, τόμ. I, Bucur. 1928, σ. 20.

⁸ Γεωργίου Τσιοράν, Σχέσεις τῶν ρουμανικῶν χωρῶν μετὰ τοῦ Ἀθῶ

1241), ἀποκατασταθέντος τοῦ τρίτου βουλγαρικοῦ κράτους, ἰδρῦθη καὶ ἕτερον Πατριαρχεῖον εἰς Τύρνοβον, οὗτινος τὰ κανονικά ὅρια ἐξικνούντο καὶ ἐπὶ τῶν παραδουναβίων πόλεων, ἔνθα ἐποίμαινον ἐπίσκοποι χειροτονηθέντες ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Τυρνόβου, παρὰ τοῦ ὁποίου οἱ Ρουμάνοι ἐλάμβανον τὸ μυστήριον τῆς ἱερωσύνης. Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ δὲ ταύτῃ διεδόθη εἰς τοὺς κατοικοῦντας τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ Δουνάβεως Ρουμάνους ἢ βυζαντινο-σλαβωνικὴ παιδεία¹. Κατὰ τὴν ἰδίαν περίπου ἐποχὴν, ὅτε ἐπαγιάθη τὸ σερβικὸν κράτος, ὁ Στέφανος Νεμάνια ἴδρυσεν μητρόπολιν εἰς Ζίτσκαν, τῆς ὁποίας ἡ δικαιοδοσία ἐξηπλοῦτο καὶ ἐπὶ τῶν ἀναφερθεισῶν παραδουναβίων πόλεων, μετὰ τῶν ὁποίων οἱ Ρουμάνοι εὗρισκοντο εἰς στενὰς ἐκκλησιαστικὰς σχέσεις². Ὑπὸ τὰς συνθήκας λοιπὸν ταύτας αἱ μετὰ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως σχέσεις αὐτῶν ὑπῆρξαν λίαν χαλαραὶ καὶ τοῦτο δὲν ἀπέβη ἐπ' ὠφελείᾳ, ἀλλ' ἐπὶ βλάβῃ τῆς ρουμανικῆς Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία ἀπέκτησεν ἱεράρχας τινὰς μὴ ἀναγνωριζομένους ὑπὸ τοῦ Πατριαρχείου καὶ «ψευδευπισκόπους» ὀνομαζομένους ἔν τι ἐπιστολῇ τοῦ πάπα Ρώμης, ἐν ἔτει 1234 ἀπευθυνθείση πρὸς τὸν βασιλικὸν πρίγκιπα τῆς Οὐγγαρίας³.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ κατάστασις τῆς ρουμανικῆς Ἐκκλησίας μέχρι τοῦ κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ ΙΔ' αἰῶνος σχηματισμοῦ τῶν πρώτων πυρήνων τῆς κρατικῆς ὀργανώσεως τῶν ρουμανικῶν χωρῶν, ὅστις εἶχεν ὡς ἄμεσον συνέπειαν καὶ τὴν ἴδρυσιν τῆς μητροπόλεως Οὐγγροβλαχίας καὶ τὴν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων διοργανώσιν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βίου τῶν Μολδοβλάχων. Οὕτω τὸ ἔτος 1359 ἀποτελεῖ σημαντικώτατον σταθμὸν εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν βυζαντινο-ρουμανικῶν σχέσεων, διότι κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, κατόπιν ἐπανελημμένων αἰτήσεων τοῦ Βλάχου ἡγεμόνος Ἀλεξάνδρου Μπασαράμπα, ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Κάλλιστος ὁ Α' ἐνέκρινε μετὰ τῆς Συνόδου τῶν Πατριαρχείων καὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Ε' τοῦ Παλαιολόγου (1341 - 1391) τὴν μετάθεσιν τοῦ Ἰωάννου Κριτοπούλου, μητροπολίτου Βιτινῆς, κειμένης βορείως τῆς Δοβρουτσᾶς παρὰ τὸ στόμιον τοῦ Δουνάβεως, εἰς τὸν

καὶ δὴ τῶν μονῶν Κουτλουμουσίου, Λαύρας, Δοχειαρίου καὶ Ἁγίου Παντελεήμονος ἢ τῶν Ρώσων, ἐν τῇ σειρᾷ *Texte und Forschungen zur Byzantinisch-Neugriechischen Philologie*, Herausgegeben von Prof. Dr. Nikos A. Bees (Βέης), ἀριθ. 25, Athen 1938, σ. 20.

¹ N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*, τόμ. I, Gotha 1905, σ. 275. N. Iorga, *Ist. bis. rom.*, σ. 20. Γ. Τσιορᾶν, ἔ.ἀ., σ. 20. Βασ. Κ. Στεφανίδου, ἔ.ἀ., σ. 410.

² Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, *Αἱ ὀρθόδοξοι Ἐκκλησίαι Σερβίας καὶ Ρουμανίας κατὰ τὸ ἱστορικὸν αὐτῶν παρελθὸν καὶ τὴν νέαν συγκρότησιν*, ἐν Ἱεροσολύμοις 1923, σ. 3.

³ C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, τόμ. I, ἔκδ. 2α, Bucur. 1935, σ. 367 - 368.

ἐν Κούρτεα ντὲ Ἄρτζες μητροπολιτικὸν θρόνον ἀπάσης τῆς Οὐγγροβλαχίας ¹.

Ἡ ἴδρυσις τῆς μητροπόλεως Οὐγγροβλαχίας ἀνακόπτει ἐπὶ τίνα χρόνον τὸν προσηλυτισμὸν ὑπὸ τῶν καθολικῶν καὶ καθιστᾷ ἐντονωτέραν τὴν βυζαντινὴν ἐπίδρασιν ἐν Ρουμανίᾳ. Ἐνδεκα ἔτη βραδύτερον (1370) ἰδρῦθη ἡ δευτέρα μητρόπολις «μέρους τῆς Οὐγγροβλαχίας» εἰς τὰ περὶχωρα τοῦ Σεβερίνου ². Εἰς τὴν μητρόπολιν ταύτην διορίζεται ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Φιλοθέου τοῦ Α' ὁ Δανιὴλ Κριτόπουλος, δικαιοφύλαξ τῶν Πατριαρχείων καὶ ἀδελφὸς τοῦ ὡς ἄνω Ἰακίνθου ³, ὅστις μετὰ τὴν χειροτονίαν ὠνομάσθη Ἄνθιμος. Μετὰ τὸ 1372 ὁ μητροπολίτης Ἰακίνθος δὲν ἀναφέρεται πλέον, τοῦτον δὲ θὰ ἔπρεπε νὰ διαδεχθῆ Ἄνθιμος ὁ Σεβερίνου, ἀλλ' ἄγνωστον διὰ τίνα λόγον δὲν ἐγένετο οὗτος μητροπολίτης Κούρτεα ντὲ Ἄρτζες, ἀλλ' ἀνῆλθε τὸν μητροπολιτικὸν θρόνον ὁ Χαρίτων (1372 - 1381) ⁴. Ἀπὸ δὲ τοῦ ἔτους 1381, ὅτε οὐδεμία πλέον περὶ τοῦ Χαρίτωνος γίνεται μνεία, ἀνῆλθε τὸν μητροπολιτικὸν θρόνον τοῦ Ἄρτζες ὁ πρόην μητροπολίτης Σεβερίνου Ἄνθιμος ⁵. Τοιοῦτοτρόπως ἡ βλαχικὴ Ἐκκλησία, ὀργανωθείσα ὑπὸ τῶν τριῶν ὡς ἄνω Ἑλλήνων μητροπολιτῶν, ἐξ ὧν οἱ Ἄνθιμος καὶ Χαρίτων εἶναι Ἀθωνῖται, ἴσως δὲ καὶ ὁ Ἰακίνθος, — τῇ ἐπιβλέψει πάντοτε τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως — βαίνει τώρα πρὸς τὴν ὁδὸν τῆς ἀναπτύξεως καὶ τῆς προόδου μέχρι τοῦ α' ἡμίσεος σχεδὸν τοῦ ΙΕ' αἰῶνος,

¹ Ὁ ἡγεμὸν τῆς Βλαχίας Ἀλέξανδρος ἀπευθυνθεὶς εἰς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον «ἐξήτησεν οὐ μόνον ἀπαξ, ἀλλὰ καὶ πολλάκις διὰ γραμμάτων αὐτοῦ καὶ ἐδεήθη τῆς ἡμῶν μετριότητος καὶ τῆς περὶ αὐτὴν θείας καὶ ἱερᾶς συνόδου, ὡς ἂν ἦ τὸ ἀπὸ τοῦδὲ καὶ εἰς τὸ ἐξῆς οὗτος καὶ ἡ πᾶσα αὐτοῦ ἐπικράτεια καὶ ἀρχὴ ὑπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀνάγκησιν καὶ διεξαγωγὴν τῆς καθ' ἡμᾶς ἁγιωτάτης τοῦ θεοῦ μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ δέξεται ἀρχιερεῖα, χειροτονίαν ὄντα τῆς ἡμῶν μετριότητος καὶ εἰς τὴν θείαν καὶ ἱερὰν σύνοδον τελοῦντα...». Acta Patriarchatus, ἔκδ. Miklosich et Müller, τόμ. 1ος, Vindobonæ 1860, σ. 383 κέ. Βλ. καὶ Μ. Γεδεών, Πατριαρχικοὶ πίνακες, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1890, σ. 426, 430-431. D. Russo, Elenizmul în România, Bucur. 1912, σ. 42 καὶ Studii Istor. greco-române, τ. II, Bucur. 1939, σ. 518-519. O. Tafrafi, ἔ.ἀ., σ. 69-70. N. Iorga, ἐν E. Hurmuzaki, Documente privitoare la Istoria Românilor, τόμ. XIV, μέρ. Α', Bucur. 1915, σ. 1-4. Τοῦ αὐτοῦ, Istor. biser. rom., τ. I, Bucur. 1928, σ. 32. Κ. Ράλλη, Περὶ τῆς ἐκλογῆς τῶν μητροπολιτῶν Οὐγγροβλαχίας ἀπὸ μεσοῦντος τοῦ ΙΔ' αἰῶνος μέχρι μεσοῦντος τοῦ ΙΘ' αἰῶνος. Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τ. Θ' (1934), σ. 298-301. Γ. Τσιορᾶν, ἔ.ἀ., σ. 21-22.

² Acta Patriarchatus, ἔ.ἀ., σ. 532-536. O. Tafrafi, ἔ.ἀ., σ. 70. N. Iorga, ἐν E. Hurmuzaki, Documente κτλ., σ. 8-9. Γ. Τσιορᾶν, ἔ.ἀ., σ. 22-23.

³ Acta Patriarchatus, ἔ.ἀ., σ. 533.

⁴ Acta Patriarchatus, ἔ.ἀ., τ. II (1862), σ. 7, 19, 27. Βλ. καὶ D. Russo, ἐν Studii κτλ., σ. 519 καὶ Γ. Τσιορᾶν, ἔ.ἀ., σ. 24-25.

⁵ Acta Patriarchatus, τ. II (1862), σ. 10. Γ. Τσιορᾶν, ἔ.ἀ., σ. 26-27.

ὁπότε ἀνακόπτεται τὸ στάδιον τῆς ἀκμῆς αὐτῆς¹. Ἡ βλαχικὴ ἡγεμονία ἰδίᾳ κατὰ τὸ δευτέρου ἡμισυ τοῦ ΙΕ' αἰῶνος παρακμάζει ὑφ' ὅλας τὰς ἐπόψεις. Οἱ ἡγεμόνες ἐναλλάσσονται συχνὰ εἰς τὸν θρόνον τῆς χώρας, ἡ δὲ μητροπολιτικὴ ἔδρα καταλαμβάνεται ὑπὸ ἀσήμεων ἱεραρχῶν. Ἐπὶ τέλους ὁ ἡγεμὼν Ράντος ὁ μέγας (1496 - 1508), ἐπιθυμῶν ὅπως ἀναδιοργανώσῃ τὴν Ἐκκλησίαν τῆς χώρας του, ἐζήτησε τὴν ἀδειαν παρὰ τοῦ σουλτάνου Βαγιαζίτ τοῦ Β' (πιθανῶς κατὰ τὸ 1504), ὅπως τῷ ἐπιτρέψῃ καὶ ὀδηγήσῃ τὸν ἐγκλειστον εἰς τὰς φυλακὰς τῆς Ἀδριανουπόλεως πατριάρχην Νήφωνα τὸν Β' εἰς Οὐγγροβλαχίαν².

Ὁ Νήφων, πεπαιδευμένος καὶ γνώστης τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων, ὡς λέγει ὁ βιογράφος του³, ἀφίχθεις εἰς τὴν Ρουμανίαν μετὰ τῶν μαθητῶν του Μακαρίου καὶ Ἰωάσαφ⁴, ἐπεδόθη μετὰ πολλοῦ ζήλου εἰς ἀναδιοργάνωσιν τῆς αὐτόθι Ἐκκλησίας, χειροτονήσας δύο ἐπισκόπους⁵ πιθανῶς εἰς τὰς ὑπ' αὐτοῦ ἰδρυθείσας ἐπισκοπὰς Ριμνίκου καὶ Μπουζέου⁶. Ἐνωρὶς ὁμως μετὰ τοῦ Νήφωνος καὶ τοῦ ἡγεμόνος ἀνεφύθησαν διχογνωμίαι, τῷ δὲ 1505 ὁ πατριάρχης ἠναγκάσθη ν' ἀπέλθῃ τῆς χώρας καὶ νὰ μεταβῇ εἰς τὸ Ἅγιον Ὄρος, ὅπου καὶ ἐτελεύτησε μετὰ τριετίαν⁷.

Μὲ τὸν Νήφωνα ἤρχισεν ἀθρόα εἰσροὴ Ἑλλήνων εἰς τὰς ρουμανικὰς χώρας, ἡτις ἠδύξθη ἐπὶ τοῦ ἡγεμόνος Νεάγκοε Μπασαράμπα, ἐπὶ τῆς προσωπικότητος τοῦ ὁποίου πολὺ ἐπέδρασεν ὁ Νήφων. Πράγματι ὁ Νεάγκοε τοσοῦτον ἠσπάζετο τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Ἑλληνος ἱεράρχου, ὥστε μετέφερε τὴν μητροπολιτικὴν ἔδραν τῆς Βλαχίας ἐκ τῆς Κούρτσα ντὲ Ἀρτζες εἰς Τεργκόβιστε ἐν ἔτει 1517, λαβὼν ὑπ' ὄψιν τὴν ὑπὸ τούτου διατυπωθεῖσαν ἐπὶ τῆς ἡγεμονίας τοῦ Ράντου Βόντα γνώμην⁸. Ἀξιοσημείωτον δ' εἶναι, νομίζω, νὰ ἐξαρθῇ ἐνταῦθα ἡ γενναιοδωρία τοῦ ἡγεμόνος Νεάγκοε, ἣν ἐπεδείξατο πρὸς ἀπάσας τὰς μονὰς τοῦ Ἁγίου Ὄρους, ἡ πρόσκλησις Ἑλλήνων ἡγουμένων⁹

¹ Γ. Τσιορᾶν, ἔ.ἀ., σ. 27.

² D. Russo, Studii κτλ., σ. 523.

³ Βλ. Viața și traiul Sf. Nifon, ἔκδ. Iosif Naniescu și C. Erbicseanu, Bucur. 1888, σ. 37.

⁴ D. Maziliu, Contrib. la stud. vieț. Sf. Nifon Patr. Constant., ἐν Contrib. privit. la Ist. liter. Rom., Bucur. 1928, σ. 32.

⁵ D. Russo, ἔ.ἀ., σ. 524.

⁶ Dia c. N. Popescu, Nifon II Patriarchul Constantin., ἐν An. Ac. Rom. Mem. Sect. Istor., Ser. II, τόμ. XXXVI, Bucur. 1913-1914, σ. 783.

⁷ N. Iorga, Muntele Athos în legatura cu țerile noastre, ἐν Anal. Acad. Rom. Memor. Sect. Ist., Ser. II, τόμ. XXXVI, Bucur. 1913-1914, σ. 471.

⁸ St. Nicolaescu, Domnia lui Neagoe Basarab Voievod, Bucur. 1924, σ. 4. N. Iorga, Ist. biser. rom., σ. 136.

⁹ Μετὰ τῶν ἡγουμένων τούτων ἦτο καὶ ὁ Γαβριήλ, Πρῶτος τοῦ Ἁγίου Ὄρους, ὅστις συνέγραψε τὸν βίον τοῦ Νήφωνος, περιέχοντα πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ πολυτίμους

καὶ μητροπολιτῶν, ὡς καὶ τοῦ πατριάρχου, διὰ τὴν μετάσχον τῶν ἐγκαινίων τῆς μονῆς Κούρτεα ντὲ Ἄρτζες¹. Πλὴν δὲ τοῦ πατριάρχου Θεολήπτου καὶ τῶν ὡς ἄνω Ἑλλήνων κληρικῶν, οἵτινες προσεκλήθησαν διὰ τὰ ἐγκαινία τῆς ἐν λόγῳ μονῆς, ὀλίγον πρότερον εἶχεν ἐπίσης ἐπισκεφθῆ τὰς ρουμανικὰς χώρας ὁ πατριάρχης Παχώμιος (1514) μετ' ἀκολουθίας κληρικῶν καὶ λαϊκῶν, δεκτὸς γενόμενος ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος, τῶν βογιάρων καὶ πλήθους λαοῦ μετὰ πολλῶν τιμῶν καὶ πλείστων δώρων². Θὰ μᾶς ἦγε δὲ πολὺ μακρὰν ἔστω καὶ ἅπλῃ ἀπαρίθμησις τῶν ἀνωτέρων κληρικῶν, οἵτινες κατὰ τοὺς ἔπειτα χρόνους ἐπεσκέφθησαν τὴν Μολδοβλαχίαν. Μεταξὺ αὐτῶν συμπαθεστάτῃ μορφῇ εἶναι ὁ τέως μητροπολίτης Μυρέων³ (περὶ τὸ 1600). Ὁ δὲ πεπαιδευμένος θεολόγος Γερμανός, μητροπολίτης Νύσσης, σημαντικὴν προσέφερε συμβολὴν εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ καὶ τῶν ἐλληνικῆς καταγωγῆς ἀδελφῶν Γκρετσεάνου γενομένην μετάφρασιν τῆς «Βίβλου» εἰς τὴν ρουμανικὴν γλῶσσαν (1688)⁴. Σημαντικὸς πρὸς τούτοις λόγιος διὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ ὑπῆρξεν ὁ Ἰωάννης Κομνηνός (= Ἱεροθέος ὁ Δρίστρας), ἐνῶ ὁ Δοσίθεος καὶ ὁ ἀνεψιὸς αὐτοῦ Χρῦσανθος Νοταρᾶς, ἀμφότεροι πατριάρχαι Ἱεροσολύμων, διετέλεσαν πνευματικοί, οὕτων εἰπεῖν, ὁδηγοὶ τῆς Μολδοβλαχίας, διότι ἴδρυσαν ἐκεῖ μοναστήρια μετὰ πλουσίων βιβλιοθηκῶν, ἐδημοσίευσαν βιβλία εἰς τὰ ἑλληνικὰ τυπογραφεῖα τῶν ρουμανικῶν χωρῶν καὶ ἔλαβον ἐνεργὸν μέρος εἰς τὴν καταπολέμησιν τῆς καθολικῆς προπαγάνδας⁵ καὶ τοῦ λουθηροκαλβινισμοῦ⁶.

εἰδήσεις διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν ρουμανικῶν χωρῶν. Βλ. *Viața și traiul Sf. Nifon*, ἔκδ. Iosif Naniescu și C. Erbiceanu, Bucur. 1888.

¹ Ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς μονῆς ταύτης ἀπὸ τῆς 14-17 Αὐγούστου 1517 ἱερούργησαν οἱ ἐξῆς: Θεολήπτος, Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως, μετὰ τῶν μητροπολιτῶν Σεργῶν, Μηδείας καὶ Μελενίκου, εἴκοσι ἡγούμενοι τοῦ Ἄθω μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Γαββιλήλ, Πρῶτον τοῦ Ἁγίου Ὄρους, καὶ οἱ κυριώτεροι ἀντιπρόσωποι τοῦ ρουμανικοῦ κλήρου. *Viața Sf. Nifon*, ἔ.ἀ., σ. 115. D. Russo, *Studii κτλ.*, σ. 524. St. Nicolaescu, ἔ.ἀ., σ. 6. N. Iorga, *Byzance après Byzance*, Bucarest 1935, σ. 89.

² *Viața Sf. Nifon*, ἔ.ἀ., σ. 139-140. D. Russo, ἔ.ἀ., σ. 524.

³ Οὐχὶ «*Ματθαῖοι τοῦ Μύρωνος*», ὡς γράφει ὁ Γεράσιμ. Ἰ. Κονιδάκης, Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία ὡς πολιτιστικὴ δύναμις ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου, ἐν Ἀθήναις 1948, σ. 86.

⁴ Βλ. τὸν Πρόλογον τῆς «Βίβλου» ἐν I. Bianu - N. Hodos, *Bibliografia Româneasca Veche*, τόμ. I, Bucur. 1903, σ. 286.

⁵ D. Russo, ἔ.ἀ., σ. 524-525.

⁶ «*Εἰς τὴν Ρουμανίαν ἦλθαν καὶ παρέμειναν πρὸς λύσιν διαφορῶν ζητημάτων οἱ μεγάλοι Πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως Ἱερεμίας ὁ Τρανός καὶ ὁ Ἀλεξανδρείας Κύριλλος ὁ Λούκαρις καὶ βραδύτερον οἱ ἐπίσης μεγάλοι Δοσίθεος καὶ Χρῦσανθος Νοταρᾶς, πατριάρχαι Ἱεροσολύμων. Οὗτοι κατεπόλεμησαν τὴν καθολικὴν προπαγάνδα, ἣς ἐπεδίωκε νὰ ἐπιτύχῃ τὸν οὐνιτισμὸν τῶν Ρουμάνων, ὅπως τὸ εἶχεν ἐπιτύχει καὶ εἰς τοὺς Ρουθηνούς τῆς Πολωνίας... Ὁμοίως ἐπολεμήθη καὶ ὁ λουθηροκαλβινισμὸς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων*

Εἶναι δὲ φανερόν, λέγει ὁ Ο. Ταφραλί, ὅτι ἡ βυζαντινὴ ἐπίδρασις ἐνδυναμοῦται ἐν Βλαχία, διότι οἱ Ἕλληνες μητροπολίται ἔρχονται εἰς τὰς ρουμανικὰς χώρας μετὰ τῶν ἀκολούθων καὶ ἐμπίστων αὐτῶν, οὔτινες εἶναι βυζαντινοὶ ἐκ καταγωγῆς ἢ λόγῳ μορφώσεως¹.

**

Καθ' ἣν ἐποχὴν Ἕλληνες ἱεράρχαι διωργάνωναν τὴν βλαχικὴν Ἐκκλησίαν, ἰδρῦετο ἡ ρουμανικὴ ἡγεμονία τῆς Μολδαβίας (β' ἡμισυ τοῦ ΙΑ' αἰῶνος). Ἀλλὰ δυστυχῶς ἡ Μολδαβία δὲν ἔσπευσε ν' ἀναγνωρίσῃ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, διότι εὕρισκετο ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Γαλικίας, ἣτις εἶχε συμφέροντα ἀντίθετα ἐκεῖνου. Διὰ τοῦτο δ' οἱ ἀποσταλέντες ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἀντωνίου τοῦ Δ' Ἀγιορείτης μοναχὸς Θεοδόσιος καὶ ὁ διορισθεὶς μητροπολίτης Μολδαβίας Ἱερεμίας δὲν ἐγένοντο δεκτοὶ εἰς τὴν Μολδαβίαν. Ὁ τελευταῖος οὗτος ἀφώρισε τοὺς Μολδαβοὺς ἐπισκόπους Ἰωσήφ καὶ Μελέτιον, τὸν ἡγεμόνα, τοὺς εὐγενεῖς καὶ τὸν λαόν, ἐξαιρέσας τοῦ ἀφορισμοῦ δύο μοναστήρια (τῆς Θεοτόκου καὶ τοῦ ἁγίου Δημητρίου) τῆς Μαυροβλαχίας, διότι ταῦτα εἶχον ἰδρυθῆ ὑπὸ μαθητῶν τοῦ Ἀγιορείτου Νικοδήμου² καὶ ἐγνώριζεν, ὅτι οἱ ἐν αὐτοῖς μοναχοὶ ἔζων συμφώνως πρὸς τὸ ἀθωνικὸν τυπικόν³. Ὀλίγον βραδύτερον (1395) ὁ ἡγεμὼν τῆς Μολδαβίας Στέφανος ἀπέστειλεν εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸν Μολδαβὸν πρωθιερέα Πέτρον, ἵνα παρακαλέσῃ τὸν πατριάρχην Ἀντώνιον καὶ ἀναγνωρίσῃ ὡς κανονικοὺς τοὺς δύο ἐπισκόπους καὶ ἄρῃ συγχρόνως τὸν ὑπὸ τοῦ Ἱερεμίου ἐκδοθέντα ἀφορισμὸν κατὰ τῆς χώρας του. Ὁ πατριάρχης διορίζει ἐπιμελητὴν τῆς μολδαβικῆς μητροπόλεως τὸν ἡγεμονικὸν ἀπεσταλμένον παρέχων εἰς αὐτὸν πλήρη ἐξουσιοδότησιν διὰ τὴν διοίκησιν τῆς ἐν λόγῳ Ἐκκλησίας μέχρι τῆς ἐξομαλύνσεως τῶν διαφορῶν αὐτῆς μετὰ τοῦ Πατριαρχείου⁴. Ἀλλὰ καὶ πάλιν διὰ πολιτικούς μᾶλλον ἢ θρησκευτικούς λόγους ὁ ἡγεμὼν καὶ οἱ εὐγενεῖς τῆς Μολδαβίας δὲν ἀπεδέχθησαν τὴν ὡς ἄνω λύσιν καὶ ὁ πατριάρχης ἀπέστειλε κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1395 τὸν μητροπο-

κληρικῶν. Ἔτσι παρέμειναν ὀρθόδοξοι οἱ Ρουμάνοι ὡς στενὰ συνδεδεμένοι μὲ τὸ Πατριαρχεῖον τῆς Ἀνατολῆς. > Κ. Ἀ μ ἄ ν τ ο υ, Οἱ Ἕλληνες εἰς τὴν Ρουμανίαν πρὸ τοῦ 1821, Ἀθήναι 1944, σ. 8. Βλ. καὶ Γ. Π. Κ ο υ ρ ν ο ὄ τ ο υ, Ἡ Δωδεκάβιβλος τοῦ Λοσιθέου εἰς τὴν τυπογραφίαν τοῦ Βουκουρεστίου, Θεολογία, τ. 24, τευχ. 2, ἀνάτυπον, ἐν Ἀθήναις 1953, σ. 11 κέ.

¹ Ο. Ταφραλί, ἔ.ά., σ. 72.

² Περὶ τούτου βλ. κατωτέρω.

³ Γ. Τ σ ι ο ρ ἄ ν, ἔ.ά., σ. 37.

⁴ Acta Patriarchatus, τ. II, σ. 241-246.

λίτην Μυτιλήνης Ἱερεμίαν, ἵνα ἄρῃ τὸν ἀφορισμὸν τοῦ προκατόχου του, ἀποκλείων ὅμως τῆς εὐνοίας ταύτης τοὺς δύο ἐπισκόπους ¹. Ἄλλ' οὔτε καὶ τώρα ἐπιτυγχάνεται συμβιβασμός. Ὅθεν ἐπιφορτίζεται ὁ ἀρχιεπίσκοπος Βηθλεὲμ Μιχαὴλ νὰ ἐπιχειρήσῃ νέαν προσπάθειαν συμβιβασμοῦ (1397) ². Ἐν τέλει ἤρθη ἡ διένεξις τῶν δύο Ἐκκλησιῶν ἐπὶ ἡγεμόνος Ἀλεξάνδρου τοῦ Καλοῦ (1400 – 1432) ³, ὅτε καὶ ἀνεγνωρίσθη ὡς κανονικὴ ἡ ἐκλογή τοῦ Ἰωσήφ ὡς μητροπολίτου Μολδαβίας ⁴ ἐπικυρωθεῖσα ὀριστικῶς ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ματθαίου τοῦ Α' (1397 – 1410), ὅστις ἀποστέλλει τὸν μοναχὸν Γρηγόριον Τσαμπλάκ καὶ τὸν διάκονον Ἐμμανουὴλ ἄρχοντα, ἵνα κομίσωσι εἰς τὸν ἡγεμόνα τὸ ἔγγραφον τῆς συμφιλιώσεως ⁵.

Μετὰ τὴν ἐξομάλυνσιν τῆς διαφορᾶς ταύτης ἡ ἡγεμονία τῆς Μολδαβίας συνῆψεν εἰρηρικὰς σχέσεις μετὰ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, τῇ δὲ 1429 ὁ ἴδιος ἡγεμὼν Ἀλέξανδρος ὁ Καλὸς καθώρισε τὰς ἐπισήμους καὶ ἀμέσους σχέσεις του πρὸς τὴν ἑλληνικὴν Ἀνατολὴν διὰ τῶν πλουσίων δώρων, ἅτινα ἀπέστειλεν εἰς τὴν μονὴν τοῦ Ζωγράφου ⁶. Ἐκτοτε καὶ οἱ μετέπειτα ἡγεμόνες Στέφανος ὁ μέγας (1457 – 1504), Πέτρος Ράρες (1527 – 1538· 1541 – 1546), Ἀλέξανδρος Δ' Λαπουσενάνου (1552 – 1561· 1564 – 1568), βραδύτερον δ' ὁ Βασίλειος Λούπου (1634 – 1652), ὁ Ἀντίοχος Καντεμιρ (1695 – 1700· 1705 – 1707) καὶ ὁ Σκαρλάτος Καλλιμάχης (1812 – 1821) ἀπέδειξαν πάντοτε τὴν παρομιώδη γενναιοδωρίαν των πρὸς τὰ ἱερὰ καθιδρύματα τῆς ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας διὰ ποικίλων καὶ σημαντικῶν δωρεῶν. Ἡ μητρόπολις τῆς Μολδαβίας, καθὼς καὶ τῆς Βλαχίας, ἰδίᾳ ἀπὸ τοῦ 15^{ου} αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν ἔρχεται εἰς στενοτέρας σχέσεις μετὰ τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως. Οὕτω ἐν Ρουμανίᾳ παρουσιάζεται «φαινόμενον ἀντίθετον τοῦ ἐν ἄλλαις ξέναις Ἐκκλησίαις παρουσιασθέντος. Ἐνῶ ἐκεῖνα ὁλονὲν περισσότερον ἀπεμακρύνοντο τοῦ Πατριαρχείου, αὕτη ὁλονὲν στενότερον συνδέετο μετ' αὐτοῦ» ⁷.

¹ Acta Patriarchatus, τ. II, σ. 256-257 καὶ N. Iorga, ἐν Documente E. Hurmuzaki, ἔ.ἀ., σ. 23-24.

² Acta Patriarchatus, τ. II, σ. 278, 280. N. Iorga, ἐν Documente E. Hurmuzaki, ἔ.ἀ., σ. 25-26. Χρυσ. Παπαδοπούλου, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων, ἐν Ἱεροσολύμοις καὶ Ἀλεξανδρείᾳ 1910, σ. 437.

³ O. Tafrali, ἔ.ἀ., σ. 72.

⁴ Acta Patriarchatus, τ. II, σ. 161, 177, 223, 241-245, 256, 278. Μ. Γεδεών, ἔ.ἀ., σ. 450, 451. Σημειωτέον ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Μανουὴλ Παλαιολόγος ἀπέστειλε πρὸς τὸν μητροπολίτην Ἰωσήφ εἰκόνα θαυματουργόν, ἀποκειμένην εἰς τὸ μοναστήριον τοῦ Νεάμτσου, ἡ δὲ αὐτοκράτειρα ἀπέστειλε καὶ αὐτὴ εἰς τὴν ἡγεμονίδα Ἄνναν, σύζυγον Ἀλεξάνδρου τοῦ Καλοῦ, ὁμοίως εἰκόνα θαυματουργόν, ἀποκειμένην εἰς τὸ μοναστήριον Βιστρίτσα. O. Tafrali, ἔ.ἀ., σ. 72.

⁵ Acta Patriarchatus, τ. II, σ. 528-533.

⁶ Marcu Beza, Urme românești în Răsăritul Ortodox, Bucur. 1935, σ. 39.

⁷ Βασ. Κ. Στεφανίδου, ἔ.ἀ., σ. 411.

*
* *

Ἐπὶ τοῦ ἡγεμόνος Νεάγκοε Μπασαράμπα (1512–1521) σημειοῦται εἴσοδος πλήθους Ἀγιορειτῶν μοναχῶν εἰς τὰς ρουμανικὰς χώρας, οὗτω δ' ἀρχίζει ἡ ἐπὶ αἰῶνας διαρκέσασα μετανάστευσις Ἑλλήνων καὶ Σλάβων μοναχῶν εἰς τὰ μοναστήρια τῆς Μολδοβλαχίας καὶ ἡ ἐπίσημος ρουμανικὴ προστασία τῶν μοναστηρίων καὶ δοθολόξων καθιδρυμάτων τῆς Ἀνατολῆς, ἣτις ἐξηκολούθησε μέχρι τοῦ 19ου αἰῶνος.

Λόγου δὲ γενομένου περὶ εἰσορῆς Ἀγιορειτῶν μοναχῶν ἐν Ρουμανία πρέπει νὰ ὑπομνήσωμεν ἐνταῦθα, ὅτι ἡ διοργάνωσις τοῦ αὐτόθι μοναχικοῦ βίου ἐγένετο ἅμα τῇ ὑπὸ Ἑλλήνων διοργανώσει τῆς Ἐκκλησίας Οὐγγροβλαχίας¹. Ἀπὸ τῆς δ' ἐπραγματοποιήθη ὑπὸ τοῦ Ἀθωνίτου μοναχοῦ Νικοδήμου, οὗτινος ἡ μήτηρ ἦτο Σερβίς, ὃ δὲ πατὴρ Ἕλληνας ἐκ Καστορίας². Καὶ ἡ ἀφιέρωσις ρουμανικῶν μοναστηρίων εἰς τὴν Μεγάλην τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν ἀρχεται ἤδη ἀπὸ τοῦ 1391 συνεχιζομένη καὶ μετὰ τὴν ἄλλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Οὕτω ὁ βοεβόδας Νιράγκος (1391) ἔχων ὁμοῦ μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ του Μπαλίτσα μονὴν ἐν Μαραμοῦρες μετέβη εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἀπηυθύνθη πρὸς τὸν πατριάρχην ζητήσας, ὅπως ἡ προαναφερθεῖσα μονὴ τεθῆ ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας. Ὁ πατριάρχης Ἀντώνιος ὁ Δ' διὰ τῆς βούλλας αὐτοῦ μεταβάλλει ταύτην εἰς σταυροπηγιακὴν, ὀνομάσας τὸν ἡγούμενον αὐτῆς Παχώμιον ἑξαρχον ἐπὶ τῶν τοῦ μοναστηρίου γαιῶν³. Σημειωτέον πρὸς τούτους ὅτι, ὅταν κατελήφθη ἡ Βουλγαρία ὑπὸ τῶν Τούρκων (1393), πολλοὶ Βούλγαροι μαθηταὶ τοῦ σπουδαιοτάτου τῶν Βουλγάρων κληρικῶν Εὐθυμίου ἦλθαν εἰς τὴν Ρουμανίαν καὶ ἐνίσχυσαν τὴν παλαιὰν σλαβωνικὴν γλῶσσαν, ἡ ὁποία ἐπεκράτει εἰς τὴν λειτουργίαν⁴.

Οἱ ὡς ἄνω μοναχοί, ἐμφοροῦμενοι ὑπὸ μεγίστης πρὸς τὰ γράμματα

¹ «Τοῦτο μόνον εἶναι ἀνάγκη νὰ τονισθῆ ὅτι αἱ περιφέρειαὶ αὗται τῆς πάλαι Τραϊανῆς Λακίας ἐπήγοντο εἰς τὸν Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων, εἶναι δὲ ἐσφαλμένη ἡ γνώμη, τὴν ὁποίαν διετύπωσαν οἱ Λαίνοι, καθ' ἣν ὄχι μόνον ἀπὸ τοῦ Τραϊανοῦ, ἀλλὰ εἰδικώτερον ἀπὸ τῆς ιδρύσεως τοῦ βουλγαροβλαχικοῦ βασιλείου (1196) ἡ χώρα ὑπέκειτο πρὸς τὸν Πάπα ἢ πρὸς τὸν Ἀρχιδιδάσκον καὶ οὐ μόνον ἐπὶ τουρκοκρατίας ἐπὶ τῆς παρανομίας ὑπὸ τὸν Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὅτι ἀσθενῆς τις μόνον ἀπ' αὐτοῦ ἐξάρτησις ἐπῆρχεν. Εἶναι τοιούτων γνώσεων, ὅτι συμφώνως πρὸς τὸν 28ον Κανόνα τῆς ἐν Χαλκηδόνι Συνόδου αἱ βαρβαρικαὶ χώραι (ἐν αἷς καὶ ἡ σημερινὴ Ρουμανία) ἀνήκον εἰς τὸν Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως.» Γεργασ. Ἰ. Κονιδάκη, ἔ.ἀ., σ. 72.

² N. Iorga, Istoria biser. român., σ. 50. Τοῦ αὐτοῦ, Muntele Athos, σ. 455. C. Giurescu, ἔ.ἀ., σ. 401. Γ. Τσιορᾶν, ἔ.ἀ., σ. 43–44.

³ Acta Patriarchatus, τ. II, σ. 156–157. Βλ. καὶ D. Russo, ἔ.ἀ., σ. 520.

⁴ K. Ἀμάντου, ἔ.ἀ., σ. 7–8.

ἀγάπης καὶ κάτοχοι τῆς βυζαντινῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ζωγραφικῆς καὶ μουσικῆς, μετέφερον καὶ διέδωσαν εἰς τὴν νέαν πατρίδα τῶν τὰ συγγράμματα τῶν Πατέρων τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἰδίᾳ δὲ τὰ λειτουργικὰ αὐτῆς βιβλία καὶ τὴν βυζαντινὴν τέχνην. Τὰ ἔργα τῆς βυζαντινῆς φιλολογίας κατ' ἀρχὰς προσφέρονται εἰς τὴν σλαβωνικὴν, βραδύτερον δέ, ἀπὸ τοῦ 1600 καὶ ἐντεῦθεν, εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ ρουμανικὴν γλῶσσαν. Ἐκ τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας ὀλιγότερον ἀνεγινώσκειτο Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, περισσότερον Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος καὶ Βασίλειος ὁ μέγας. Ἐκ τῆς ἀσκητικῆς βυζαντινῆς φιλολογίας μετεφράσθησαν καὶ διεδόθησαν εἰς ὅλα τὰ μοναστήρια τῆς Μολδοβλαχίας τὰ συγγράμματα τῶν ἱερῶν μυστικῶν. Ὁ μέγας ἀριθμὸς τῶν εἰς τὰς βιβλιοθήκας τῆς Ρουμανίας διασωθέντων χειρογράφων δεικνύει, ὅτι πολὺ ἀνεγινώσκειτο Κάλλιστος ὁ Καταφυγιώτης, Νικήτας Σιτηθᾶτος, Κάλλιστος Ξανθόπουλος, Ἰσαὰκ Σύρος καὶ πρὸ πάντων Ἐφραίμ ὁ Σύρος, Φίλιππος Σολιτάριος, οἱ Βίοι τῶν Ἁγίων (ἰδίᾳ ὁ Βίος Ἁγίου Βασιλείου τοῦ Νέου), ἢ Ἁμαρτωλῶν Σωτηρία Ἁγαπίου Λάνδου τοῦ Κρητὸς κ.ά.¹ Μετὰ μεγίστης δ' ἀπληστίας ἀνεγινώσκοντο πρὸς τούτοις ἀπόκρυφα κείμενα μεταφραζόμενα ἐκ τῆς σλαβωνικῆς γλώσσης, εἰς τὰ ὁποῖα οἱ πιστοὶ μετὰ φόβου θεοῦ ἐζήτουν ἀπάντησιν εἰς πληθὺν ἀποριῶν ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν τύχην τῆς ψυχῆς αὐτῶν μετὰ θάνατον².

Εἴπομεν ὅτι τὰ ἐν λόγῳ ἔργα ἐγένοντο κατ' ἀρχὰς γνωστὰ εἰς τὴν σλαβωνικὴν γλῶσσαν, ἢ ὁποῖα εἶχεν ἐπικρατήσει ἐν Ρουμανίᾳ ἰδίᾳ ἀπὸ τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ ΙΑ' αἰῶνος, ἢ δ' ἐπίδρασις αὐτῆς εἶχεν ὡς ὀρηγήριον τὰς μονὰς, ἔνθα ἐκαλλιεργεῖτο ἐντατικῶς, διότι πολλοὶ τῶν ἐν αὐταῖς μοναχῶν, προερχόμενοι ἐκ τῶν νοτιωτέρων βαλκανικῶν χωρῶν, ἦσαν σλαβικῆς καταγωγῆς. Οὗτοι φεύγοντες τοὺς διωγμοὺς τῶν Τούρκων ἐπεζήτησαν νὰ εὗρωσιν ἄσυλον εἰς τὰς φιλοξένους ρουμανικὰς χώρας, ἐρχόμενοι δ' ἐνταῦθα μετέφερον σλαβωνικὰ χειρόγραφα τῶν ἱερῶν βιβλίων ὅσα διεσφάζοντο ἐκ τῆς καταστροφῆς τῶν κατακτητῶν τῆς Βαλκανικῆς χερσονήσου καὶ διεφύλασσαν αὐτὰ ὡς ἱερὰ κειμήλια. Οἱ Σλάβοι οὗτοι μοναχοὶ ὑπερβαίνοντες πολλὰκις εἰς ἀριθμὸν τοὺς Ἕλληνας συναδέλφους τῶν ἐδίδασκον τοὺς Ρουμάνους μαθητὰς τῶν τὴν σλαβωνικὴν γλῶσσαν καὶ γραφὴν δίδοντες εἰς αὐτοὺς πρὸς ἀντιγραφὴν διάφορα σλαβωνικὰ χειρόγραφα³.

Καὶ ταῦτα μὲν ἐν Βλαχίᾳ. Ἐν δὲ τῇ Μολδαβίᾳ ἡ σλαβικὴ γλῶσσα εἰσέ-

¹ D. Russo, ἔ.ἀ., σ. 529-530. Περὶ Ἁγίου Βασιλείου τοῦ Νέου καὶ Ἁγαπίου Λάνδου βλ. N. Cartoian, *Cărțile populare*, τ. II, Bucur. 1938, σ. 167-178, 117-118.

² D. Russo, ἔ.ἀ., σ. 529. Βλ. περὶ τούτων N. Cartoian, ἔ.ἀ., σ. 33-114.

³ A. Xenopol, *Istoria Românilor*, τόμ. III^a, Bucur. ἄν. χρ., σ. 204.

δυσσε ταχύτερον, διότι οἱ ἡγεμόνες ταύτης δὲν ἀπεδέχθησαν, ὡς εἶδομεν, ἕξ ἀρχῆς τοὺς ὑπὸ τοῦ Πατριαρχείου ἀποσταλέντας Ἑλληνας ἐπισκόπους, εἰμὴ μόνον Ἀθωνίτας μοναχοὺς σλαβικῆς καταγωγῆς, μαθητὰς τοῦ Νικοδήμου, οἵτινες ὠμίλουν σλαβωνιστὶ ἐν ταῖς ὑπ' αὐτῶν ἰδρουόμεναις μοναῖς. Ὡς ἐκ τούτου δὲν πρέπει νὰ ἐκπλήττη ἡμᾶς τὸ γεγονός, ὅτι ὁ ἐπὶ πατριαρχοῦ Ματθαίου τοῦ Α' ἀποσταλεὶς ἀντιπρόσωπος τοῦ Πατριαρχείου Γρηγόριος Τσαμπλάκ, πρὸς ἐξομάλυνσιν τῆς ἀνωτέρω ἐκτεθείσης διαφορᾶς τῶν δύο Ἑκκλησιῶν, ὠμίλησεν ἐν τῇ μητροπόλει τῆς Σουτσεάβας σλαβωνιστὶ¹.

Μόλις κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΓ' καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΖ' αἰῶνος ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ παιδεία ἤρχισαν νὰ ἐπιδρῶσιν ἀμεσώτερον ἐπὶ τὸ ρουμανικὸν πνεῦμα², ὑποβοηθήσασαι οὕτω καὶ τὴν ρουμανικὴν σκέψιν αὐτοτελῶς νὰ ἐκδηλωθῇ. Διὰ τῆς ἑλληνικῆς ἐπιδράσεως ἡ ἐθνικὴ τῶν Ρουμάνων γλῶσσα ἀνεπτύχθη εἰς τρόπον, ὥστε νὰ καταστῇ ὄργανον κατάλληλον εἰς τὴν ἀνάπτυξιν ἰδίας ἐθνικῆς φιλολογίας. Ἡ ρουμανικὴ γλῶσσα καὶ φιλολογία, τελοῦσα πρότερον ὑπὸ τὴν σλαβωνικὴν ἐπιρροήν, ἐδείκνυε στασιμότητα θανάσιμον καὶ δὴ διέτρεχε τὸν κίνδυνον νὰ κατακλυσθῇ ὑπὸ τῶν σλαβικῶν στοιχείων ἢ καὶ ν' ἀφομοιωθῇ πρὸς αὐτὰ³. Οὕτω ἡ ἐπίδρασις τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὑπῆρξε σωτηρία διὰ τὴν ἐθνικὴν γλῶσσαν τῶν Ρουμάνων, διότι ἀνυψωθείσα αὕτη παρ' αὐτοῦ ἐκτοπίζει ὀλίγον κατ' ὀλίγον τὴν σλαβωνικὴν ἐπίδρασιν διὰ τῆς ἐπικρατήσεως τῆς ρουμανικῆς καὶ ἐν μέρει τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἐν τῇ Ἑκκλησίᾳ, τῇ διοικήσει καὶ τῇ φιλολογίᾳ.

Β' Η ΜΕΤΑΛΟΣΙΣ ΚΑΙ ΚΑΛΛΙΕΡΓΕΙΑ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΨΑΛΜΩΔΙΑΣ ΕΙΣ ΤΑΣ ΡΟΥΜΑΝΙΚΑΣ ΧΩΡΑΣ

*Εφ' ὅσον Ἑλληνες ἱεράρχαι διωργάνωσαν τὴν Ἑκκλησίαν ἐν Ρουμανίᾳ καὶ Ἄγιορεῖται μοναχοὶ ἐπέβαλαν εἰς τὰς μονὰς τῆς χώρας ταύτης τὸ τυπικὸν τῶν βυζαντινῶν μονῶν, οἱ δὲ ἀρχιτέκτονες καὶ ἀγιογράφοι ἐκτίζον

¹ Α. Χενοροί, ἔ.ἀ., σ. 205. Γ. Τσιοράν, ἔ.ἀ., σ. 51.

² «Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως πολλοὶ Ἕλληνες κληρικοὶ, μητροπολίται, μοναχοὶ φεύγοντες τὴν τουρκικὴν δουλείαν ἤλθον εἰς τὴν Ρουμανίαν, οὗτοι ἐγένοντο καλῶς δεκτοὶ ὑπὸ τῶν ἡγεμόνων. Οἱ κληρικοὶ οὗτοι ἀνέλαβον ἀγῶνα κατὰ τῆς σλαβωνικῆς γλώσσης εἰς τὴν λειτουργίαν καὶ βαθμηδὸν θὰ τὴν ἀντικαταστήσουν διὰ τῆς ρουμανικῆς καὶ ἐν μέρει τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Ἡ νίκη αὕτη εἶναι ἡ πρώτη τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς τὴν Ρουμανίαν.» Κ. Ἀμάντου, ἔ.ἀ., σ. 8.

³ Δ. Β. Οἰκονομίδου, Τὰ Ἑλληνικὰ δημόδη βιβλία καὶ ἡ ἐπίδρασις αὐτῶν ἐπὶ τὸν πνευματικὸν βίον τοῦ Ρουμανικοῦ λαοῦ (Ἑπετηρὶς τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμ. 5', 1950-1951, Ἀθῆναι 1952), ἀνάτυπον σ. 53.

καὶ ἐξωγράφισον τοὺς ἐν αὐτῇ ναοὺς κατὰ τὴν βυζαντινὴν τέχνην¹, ἥτο φυσικὸν καὶ ἡ ψαλμωδία νὰ ἀκολουθήσῃ τὰ μουσικὰ βυζαντινὰ πρότυπα. Ἄλλ' ἐνδείξεις περὶ τῆς ἐνταῦθα καλλιτεχνίας ταύτης δυστυχῶς ἠλλείπον μέχρι τῆς ἐν Μολδαβίᾳ ἡγεμονίας Ἀλεξάνδρου Λαπουσνεάνου (1552 - 1561· 1564 - 1568), ὅστις συνεβούλευσε τοὺς χριστιανοὺς τῆς πόλεως Λιον νὰ ἀποστείλουν εἰς Μολδαβίαν 4 διακόνους «πρὸς ἐκμάθησιν τῆς ἑλληνικῆς ἢ σερβικῆς (σλαβωνικῆς) ψαλμωδίας»². Ἐπὶ δὲ τῆς ἡγεμονίας Πέτρου τοῦ Χωλοῦ (1574 - 1579· 1582 - 1591) φαίνεται, ὅτι ἐκαλλιιεργεῖτο μετὰ μεγάλου ζήλου ἡ ψαλμωδία³, διότι Δωρόθεος ὁ Μονεμβασίας, ἐλθὼν εἰς τὰς ρουμανικὰς χώρας περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΓ' αἰῶνος μετὰ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἰερεμίου καὶ ἀπαριθμῶν εἰς τὸν εἰς αὐτὸν ἀποδοθέντα «Χρονογράφον»⁴ τὰ ὄραια χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῆς προσωπικότητος τοῦ ἡγεμόνου Πέτρου τοῦ Χωλοῦ, λέγει μετὰ τῶν ἄλλων καὶ ταῦτα: «Ἠγάπα καὶ τοὺς ψάλτας πολλὰ καὶ εἶχε ψάλτην τεχνίτην ἐπιτήδειον»⁵. Ὡς δὲ λέγει ὁ Hasdeu, οἱ ἡγεμονικοὶ ψάλται ἔψαλλον ἐν τῇ ἡγεμονικῇ ἐκκλησίᾳ καὶ ἐν τῷ παλατίῳ τοῦ ἡγεμόνου δεξιὰ μὲν εἰς τὴν ἑλληνικὴν, ἀριστερὰ δὲ εἰς τὴν ρουμανικὴν γλῶσσαν⁶.

Βραδύτερον ὁ ἡγεμὼν Δημήτριος Καντεμίρης (1710 - 1711), περιγράφων τὰς ἐορτὰς τῆς ἡγεμονικῆς Αὐλῆς καὶ τῆς ἡγεμονικῆς Ἐκκλησίας ἐν Μολδαβίᾳ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, μνημονεύει τοῦ χοροῦ τῶν Ἑλλήνων καὶ Μολδαβῶν ψαλτῶν, οἱ ὅποιοι ἔψαλλον εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ

¹ Περί τῆς ἐπιδράσεως τῆς βυζαντινῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ ζωγραφικῆς ἐν Ρουμανίᾳ βλ. Γ. Σωτηρίου, Χριστιανικὴ καὶ βυζαντινὴ Ἀρχαιολογία, τόμ. Α', Ἀθήναι 1942, σ. 485 κέ. N. Iorga et G. Bals, L'art Roumain, Paris 1922, σ. 399. Γ. Τσιοράν, ἔ.ἀ., σ. 53-61. P. P. Panaitescu, L'aigle byzantine sur les vêtements de princes Roumains du moyen-âge. Académie Roumaine, Bulletin de la Section Historique, t. VII, σ. 64-67 καὶ Δ. Β. Οἰκονομίδου, Ἡ «Ἐρμηνεία τῆς ζωγραφικῆς τέχνης» ἐν Ρουμανίᾳ (Ἀθηνᾶ, τόμ. ΝΖ', ἐν Ἀθήναις 1953), ἀνάτυπον σ. 35-44, ἐνθα καὶ ἡ προγενεσττέρα βιβλιογραφία.

² Episcop Melchisedek, Memoriu pentru cântările bisericesti în Româniã (περιοδ. Biserica Ortodoxă Română, τ. VI, București 1882-1883, σ. 13).

³ Ἡ ψαλμωδία εἰς σλαβωνικὴν ἢ ρουμανικὴν γλῶσσαν ἦτο, ὡς γνωστὸν, κατὰ βάσιν βυζαντινὴ.

⁴ Οὕτως ἐπεκράτησε νὰ λέγεται τὸ «Βιβλίον ἱστορικὸν περιέχον ἐν συνόψει διαφοροὺς καὶ ἐξόχους ἱστορίας ἀρχόμενον ἀπὸ κτίσεως κόσμου μέχρι τῆς ἀλώσεως Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν ἀκολουθῶν Σουλτάνων, συλλεχθὲν μὲν ἐκ διαφορῶν ἀκριβῶν ἱστοριῶν καὶ εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν μεταφρασθὲν παρὰ τοῦ πανιερωτάτου μητροπολίτου Μονεμβασίας Κυρίου Δωροθέου νῦν δὲ μετατυπωθὲν καὶ ἐπιμελῶς διορθωθὲν». Τοῦτο ἐξεδόθη πολλάκις ἐν Βενετίᾳ ἀπὸ τοῦ 1631 καὶ ἐξῆς.

⁵ Βιβλίον ἱστορικὸν κτλ., ἐν Βενετίᾳ 1818, σ. 450.

⁶ B. P. Hasdeu, Archiva Istorice, τόμ. I, σ. 87, 98, 104. Πρβλ. Episcop Melchisedek, ἔ.ἀ., σ. 13.

ἡγεμονικοῦ μεγάρου οἱ μὲν δεξιὰ οἱ δ' ἀριστερά. Ὁ αὐτὸς μᾶς λέγει, ὅτι ἡ ψαλμοψαλμία εἰς δύο γλώσσας, ἑλληνικὴν καὶ σλαβωνικὴν, εἰσήχθη ἐν ταῖς ἡγεμονικαῖς ἐκκλησίαις ὑπὸ τοῦ Βασιλείου Λούπου (1634 – 1652) ¹.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Φαναριωτῶν (1709 – 1821) ἤρχοντο εἰς τὰς ρουμανικὰς χώρας ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως οἱ καλύτεροὶ ψάλται, ὡς λέγει ὁ ἐπίσκοπος Μελχισεδέκ, ὥστε ἡ θεία λειτουργία ἐτελεῖτο πολλάκις ἐκεῖ κατὰ τρόπον μεγαλοπρεπέστερον ἢ ἐν Κωνσταντινουπόλει ². Οὗτοι ἐρχόμενοι εἰς τὴν Μολδοβλαχίαν καὶ ἐπὶ μακρὸν διάστημα ἐκεῖ παραμένοντες φυσικὰ ἐδημιούργουν καὶ ἐμόρφωναν νέους ψάλτας μεταξὺ τῶν ἐντοπίων, οἵτινες οὕτω συνέχιζον τὴν βυζαντινὴν παράδοσιν τῆς ψαλτικῆς. Καὶ διὰ τὴν ἐποχὴν ὅμως ταύτην αἱ ἐνδείξεις εἶναι πενιχραί. Μόλις κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΘ' αἰῶνος γνωρίζομεν, ὅτι ἐκαλλιιεργεῖτο ὑπὸ Ἑλλήνων ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἐρχομένων ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ εἰς τὸ Βουκουρέστιον. Τὴν ἀρχὴν κἀμνει ὁ Διονύσιος Φωτεινός. Οὗτος, ὡς γνωστόν, κατήγετο ἐκ Πελοποννήσου, ὡς καὶ ὁ ἐπιφανὴς μουσικοδιδάσκαλος Πέτρος Λαμπαδάριος, ἐκκληρονόμησε δὲ τὴν πρὸς τὴν μουσικὴν κλίσιν παρὰ τοῦ πατρὸς του Ἀθανασίου, γνωστοῦ ψάλτου ἐν τοῖς Πατριαρχείοις Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὸ β' ἡμῖσι τοῦ ΙΗ' αἰῶνος. Σημειωτέον ἐπίσης, ὅτι διετέλεσε μαθητὴς Ἰακώβου Πρωτοψάλτου καὶ Πέτρου Βυζαντιοῦ καὶ ὅτι ἐδίδαξεν ἐν Βουκουρεστίῳ ἀπὸ τοῦ 1800 ³ καὶ ἐντεῦθεν τοὺς θεολόγους ἱερωμένους καὶ τοὺς θέλοντας νὰ μάθουν ψαλτικὴν λαϊκούς, συνέγραψε δὲ καὶ μουσικὰ ἔργα, ὡς ἡ «*Θεωρητικὴ καὶ πρακτικὴ διδασκαλία τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς*» ⁴, ἣτις ἀπωλέσθη, καὶ τὰ κατωτέρω δια-

¹ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, τόμ. II, Bucur. 1875, σ. 170. Σημειωτέον ὅτι ὁ ἡγεμὼν οὗτος τῆς Μολδαβίας Δημήτριος Καντεμίρης ἐχορηγῆματισε περίφημος εἰς τὴν τῶν Περσῶν καὶ Τούρκων μουσικὴν ἔπαιξε κάθε εἶδους ὄργανον καὶ ἀψῆκε τῆς μουσικῆς τῶν Τούρκων ποιήματα πάμπολλα. Διον. Φωτεινοῦ, *Ἱστορία τῆς πάλαι Δακίας* κτλ., τόμ. Γ', ἐν Βιέννῃ 1819, σ. 141.

² Episcop Melchisedek, ἔ.ἀ., σ. 14.

³ Κατὰ τοὺς Α. Pann καὶ Ν. Μ. Popescu ὁ Φωτεινός ἐδίδαξε τὴν μουσικὴν ἀπὸ τοῦ 1809 καὶ ἐντεῦθεν (Nicolae M. Popescu, *Viața și activitatea dascălului de cântări Macarie Ieromonahul, București 1908*, σ. 12, 67). Ἄλλ' εἶναι πολὺ πιθανόν, λέγει ὁ καθηγητὴς Victor Papacostea, ὅτι ὁ Διονύσιος Φωτεινός καὶ προηγουμένος ἐδίδαξε ταύτην εἰς τὸ Βουκουρέστιον, διότι εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 767 ἑλληνικὸν χειρόγραφον τῆς ἐν Βουκουρεστίῳ Βιβλιοθήκης τῆς ρουμανικῆς Ἀκαδημίας, τὸ ὁποῖον περιλαμβάνει διάφορα ἕσματα συντεθέντα ὑπὸ τοῦ Διον. Φωτεινοῦ, εὐρίσκειται ἐν ἑξ αὐτῶν φέρον χρονολογίαν 18 Νοεμβρίου 1804 καὶ ἕτερον με χρονολογίαν 1800. Ἐκ τούτων συνάγεται, ὅτι ὁ Διον. Φωτεινός ἤμα τῇ ἀφίξει του εἰς Βλαχίαν παρέδωκεν ἐν πρώτοις ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν καὶ ἔπειτα κατέγινε μὲ τὴν ἱστορίαν τῆς Δακίας. V. Papacostea, *Date nouă despre viața și opera lui Dionisie Fotino (Balcania, VII, 2, Bucarest 1944*, σ. 317 – 318).

⁴ «*Δὲν ἀποκλείεται αἱ ρίζαι τοῦ ἔργου τοῦ Α. Pann, τοῦ ἐπιγραφομένου 'Bazul*

σωθέντα ἐν τῷ ἀρχεῖῳ τῆς οἰκίας Ἡλίας Φωτεινοῦ (ἐν Βουκουρεστίῳ) ἀνεκδοτα ἔργα αὐτοῦ: «*Δοξαστικὰριον νέον*», «*Τριώδιον*», «*Ἀναστασιματάριον Νέον*» καὶ τὰ «*Ἐνδεκα Ἰδιώμελα (sic) ἑωθινά*», ἅτινα περιλαμβάνονται εἰς τόμον ἐκ 491 σελίδων, ἕξ ὧν 54 εἶναι λευκαί ¹. Φαίνεται δὲ ὅτι τὰ χειρόγραφα ταῦτα ἀποτελοῦν μέρος μόνον τῶν ἐκκλησιαστικῶν μουσικῶν βιβλίων τοῦ ἱστοριογράφου τῆς Δακίας ².

Μαθητὰς εἰς τὴν ἐν Βουκουρεστίῳ Σχολὴν ψαλτικῆς ὁ Φωτεινὸς ἔσχε πολλοὺς, μετὰ τῶν ὁποίων διεκρίθησαν ὁ Ἀντώνιος Πᾶν καὶ ὁ ἐπίσκοπος Μπουζέου Καισάρειος. Οὗτοι, πιστῶς ἀκολουθήσαντες τὰ διδάγματα τοῦ διδασκάλου των, μετέδωκαν αὐτὰ εἰς τοὺς μεταγενεστέρους των Φιλόθεον, ἐπίσκοπον Μπουζέου καὶ Στεφανάκη Ποπέσκου ³. Τοιοῦτοτρόπος ὁ Διονύσιος Φωτεινὸς ἐδημιούργησε, φαίνεται, «*ἰσχυρὸν ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ μουσικῇ ρεῦμα διὰ τὴν ἔκφρασιν καὶ ἑρμηνείαν αὐτῆς, τὸ ὁποῖον ἐξακολουθεῖ νὰ ἐπιδορᾷ διὰ τοῦ Ἀντωνίου Πᾶν καὶ τοῦ Στεφ. Ποπέσκου μέχρι τῶν ἡμερῶν μας*», καθὼς λέγει ὁ καθηγητὴς Victor Papacostea ⁴.

Μετὰ τὸν Διονύσιον Φωτεινὸν ἀπαντῶμεν τὸν Γεράσιμον Ἱερομόναχον, ὅστις λαμβάνει ἐντολὴν παρὰ τοῦ ἡγεμόνος τῆς Βλαχίας Ἰω. Γεωργίου Καρατζᾶ (16 Ἰουνίου 1813) ⁵, ἵνα διδάξῃ μαθήματα μουσικῆς εἰς τὰ ἐν τῇ βλαχικῇ πρωτεύουσῃ δωμάτια τῆς ἡγεμονικῆς Ἀκαδημίας τοῦ Ἁγίου Σάββα ⁶.

Ὀλίγον βραδύτερον, ἦτοι κατὰ τὸ 1816, ἀφίκετο εἰς τὸ Βουκουρέστιον Πέτρος Μανουὴλ ὁ Ἐφέσιος καὶ ἴδρυσεν εἰς τὴν αὐτόθι ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Νικολάου, παρὰ τὴν συνοικίαν Σελάρι, σχολὴν ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ⁷.

*teoretic și practic al muzicei bisericești sau gramatica melodică... Bucur. 1845**, νὰ εὐρίσκονται εἰς τὴν ἐν λόγῳ ἐργασίαν τοῦ Διον. Φωτεινοῦ». Victor Papacostea, ἔ.ἀ., σ. 319.

¹ Ταῦτα, καθ' ὅσον γνωρίζω, μέχρι τοῦ 1946 εὐρίσκοντο ὑπὸ τὴν κατοχὴν τοῦ ἐν Βουκουρεστίῳ ἱατροῦ Ἡλίας Φωτεινοῦ, ἀπογόνου τοῦ Διον. Φωτεινοῦ (δδὸς Caragiale, ἀρ. 10), τὰ ἐμελέτησε δὲ ὁ καθηγητὴς Victor Papacostea τῇ βοήθειᾳ τοῦ Ἀδάμ Ἀδαμίδου, ψάλτου τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας Βουκουρεστίου. Τὰ πορίσματα τῆς ἐν λόγῳ μελέτης του ὁ εἰρημένος καθηγητὴς ἐδημοσίευσεν ἐν τῷ περιοδικῷ Balcania, VII, 2, Bucarest 1944, σ. 311 κέ.

² «*O parte din manuscrisele originale.*» Victor Papacostea, ἔ.ἀ., σ. 312.

³ Ὁ Στεφ. Ποπέσκου διετέλεσε μαθητὴς τοῦ Ἀντων. Πᾶν καὶ συνεχιστὴς τοῦ ἔργου ἐκείνου, κατόπιν δὲ καθηγητὴς τοῦ Ἱ. Ποπέσκου - Πάσαρεα. Σημειωτέον ὅτι ὁ τελευταῖος οὗτος ὑπῆρξε θαυμαστὴς τοῦ Διονυσίου Φωτεινοῦ, ὁ δὲ Φιλόθεος Μπουζέου διεδέχθη τὸν ἐπίσκοπον Καισάρειον. Victor Papacostea, ἔ.ἀ., σ. 312, σημ. 1.

⁴ Victor Papacostea, ἔ.ἀ., σ. 312.

⁵ Nicolae M. Popescu, ἔ.ἀ., σ. 17.

⁶ Nicolae M. Popescu, ἔ.ἀ., σ. 17.

⁷ Nicolae M. Popescu, ἔ.ἀ., σ. 17.

Ἀπὸ τῆς χρονολογίας ταύτης ἀρχίζει πλέον συστηματικώτερα ἢ καλλιέργεια τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς ἐν Βλαχία, διότι ὁ εἰρημένος ψάλτης εἰσήγαγεν ἐν Βουκουρεστίῳ τὸ νέον σύστημα τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς¹.

Περὶ τῆς προηγουμένης ζωῆς τοῦ ἀνδρὸς ἐλάχιστα γνωρίζομεν. Ὁ ἑλληνικῆς καταγωγῆς Ion Ghica μᾶς λέγει, ὅτι Πέτρος ὁ Ἐφέσιος ἐξέμαθε τὴν μουσικὴν ἐν Βουκουρεστίῳ καὶ ὅτι κατόπιν ἐγένετο δεξιὸς ψάλτης εἰς τὰ Πατριαρχεῖα Κωνσταντινουπόλεως², ταῦτα ὅμως δὲν εἶναι ἀκριβῆ, ὡς καὶ αἱ ἄλλαι περὶ μουσικῆς ἀναμνήσεις τοῦ Ghica, κατὰ τὸν καθηγητὴν N. Popescu³. «*Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δὲν γνωρίζομεν, κατὰ τὸν εἰρημένον καθηγητὴν, εἶναι ἐὰν ὑπάρχῃ σχέσις τις συγγενείας μεταξὺ τοῦ εὐγενεστάτου ἄρχοντος Καμινάρι⁴ κυρίου Ἐμμανουὴλ Ἐφεσίου, τοῦ φιλογενικωτάτου συνδρομητοῦ ἐξ Ἰασίου εἰς τὸ «Νέον Ἀναστασιματάριον» (Ἐν Βουκουρεστίῳ 1820) καὶ τοῦ Πέτρου τοῦ Ἐφεσίου*»⁵.

Ὁ Πέτρος Μανουὴλ ὁ Ἐφέσιος ἐν Κωνσταντινουπόλει διετέλεσε μαθητῆς Γεωργίου τοῦ Κρητός, ὡς καὶ τῶν τριῶν ἀνακαινιστῶν τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς Χρυσάνθου Ἀρχιμανδρίτου, Γρηγορίου Λαμπαδαρίου καὶ Χουρμουζίου Χαροτοφύλακος⁶, ἐλθὼν δ' εἰς τὸ Βουκουρέστιον τῷ 1816⁷ ἤνοιξεν, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἴπομεν, τὴν σχολὴν τοῦ Ἁγίου Νικολάου, παρὰ τὴν συνοικίαν Σελάρι, λαβὼν σχετικὴν ἐντολὴν παρὰ τοῦ ἡγεμόνος Καρατζᾶ⁸. Πιθανὸν ὁ Καρατζᾶς νὰ τὸν μετεκάλεσεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, διὰ νὰ διδάξῃ τὴν νέαν μέθοδον τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς, ἐφ' ὅσον ὁ ἡγεμὼν οὗτος ἔτρεφε περισσὴν πρὸς αὐτὴν ἀγάπην. Σημειωτέον δ' ὅτι ὁ Καρατζᾶς διώρισεν εἰς τὴν ἐν λόγῳ Σχολὴν ὡς ἰδιαιτέρον Ἔφορον τὸν βόρνικον⁹ Γρηγόριον Μπαλεάνου, ὅστις συνεβούλευσε τὸν Ἐφέσιον, ἵνα ἐπισπεύσῃ τὴν πραγματοποιήσιν ὑποσχέσεώς του περὶ ἰδρύσεως μουσικοῦ τυπογραφείου πρὸς ἀπαλλαγὴν

¹ Nicolae M. Popescu, ἔ.ἀ., σ. 16. Πιθανώτατα καὶ ὁ Διονύσιος Φωτεινὸς ἐγνώριζε τοῦτο. V. Paracostea, ἔ.ἀ., σ. 320-321.

² Ion Ghica, Scrisori către Vasile Alexandri, București 1940, σ. 78.

³ Nicolae M. Popescu, ἔ.ἀ., σ. 16.

⁴ Καμινάρις εἶναι ὁ εἰσπράκτωρ οἶνοπνευματοφόρου, ἀποτελεῖ δὲ τίτλον εὐγενείας.

⁵ Nicolae M. Popescu, ἔ.ἀ., σ. 16.

⁶ Γεωργ. Ἱ. Παπαδοπούλου, Ἱστορικὴ ἐπισκόπησις τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, Ἀθῆναι 1904, σ. 126 καὶ 136.

⁷ Οὕτω λέγει ὁ Anton Pann, Bazul teoretic și practic al muzicei bisericesti, Bucur. 1845, σ. XXXII (Εἰσαγωγή).

⁸ Anton Pann, ἔ.ἀ., σ. XXXII. Ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ «Νέου Ἀναστασιματαρίου» ὁ Ἐφέσιος ὀνομάζεται «διδάσκαλος τοῦ ἡγεμονικοῦ μουσικοῦ σχολείου».

⁹ Βόρνικος σημαίνει τὸν δικαστὴν, ἀποτελεῖ δὲ καὶ τοῦτο τίτλον εὐγενείας.

τῶν μαθητῶν ἀπὸ τοῦ μεγίστου κόπου τῆς ἀντιγραφῆς τῶν μουσικῶν σημείων¹.

Πράγματι ἐπὶ ἡγεμόνος Ἀλεξάνδρου Νικολάου Σούτσου ἡ ἰδέα τῆς ἰδρύσεως μουσικοῦ τυπογραφείου ἤχθη εἰς αἴσιον πέρας ὑπὸ τοῦ Ἐφεσίου, βοηθουμένου καὶ ὑπὸ τῶν ὁμογενῶν Σεραφεῖμ Χριστοδοπούλου καὶ Γρηγορίου Ράζου, ἕκαστος τῶν ὁποίων προσέφερε τὸ σημαντικὸν ποσὸν τῶν 3.500 ταλλήρων ὡς βασικὸν κεφάλαιον ἀπαραίτητον διὰ τὰς ἐγκαταστάσεις καὶ τὰ στοιχεῖα τοῦ ἐν λόγῳ τυπογραφείου². Τὸ δὲ πρῶτον ἐν αὐτῷ ἐκτυπωθὲν μουσικὸν βιβλίον εἶναι τὸ «*Νέον Ἀναστασιματάριον*»³, συντεθὲν ὑπὸ τοῦ ἰδίου ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ παλαιοῦ συστήματος Πέτρου Λαμπαδαρίου τοῦ Πελοποννησίου⁴ καὶ προσαρμοσθὲν πρὸς τὴν νέαν μουσικὴν μέθοδον (στιγματικὴν) ἀπὸ τοῦ τρεῖς μεταρρυθμιστὰς τῆς βυζαντινῆς παρασημαντικῆς Χρῦσανθον Ἀρχιμανδρίτην, Γρηγόριον Λαμπαδάριον καὶ Χουρμούζιον Χαροφύλακα.

Ἡ σπανία αὕτη ἔκδοσις φέρει τὸν κατωτέρω μακροσκελέστατον τίτλον:

NEON | ANASTASIMATARION, | μεταφρασθὲν κατὰ τὴν | νεοφανῆ μέθοδον | τῆς μουσικῆς | ὑπὸ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει μουσικολογικωτάτων διδασκάλων | καὶ ἐφρευρετῶν τοῦ νέου μουσικοῦ συστήματος, | νῦν πρῶτον εἰς φῶς ἀχθὲν διὰ τυπογραφικῶν χαρακτήρων | τῆς μουσικῆς | ἐπὶ τῆς θεοστηρίτου Ἡγεμονίας τοῦ Ὑψηλοτάτου ἡμῶν Ἀθθέντου | πάσης Ὀδηγροβλαχίας κυρίου κυρίου Ἀλεξάνδρου | Νικολάου Σούτζου Βοεβόδα. Ἀρχιερατεύοντος τοῦ Πανιερωτάτου Μητροπολίτου Ὀδηγροβλαχίας | κυρίου Διονυσίου. Ἐκδοθὲν σπουδῇ μὲν ἐπιπόνῳ τοῦ μουσικολογικωτάτου κυρίου ΠΕΤΡΟΥ | ΤΟΥ ΕΦΕΣΙΟΥ, φιλοτίμῳ δὲ προκαταβολῇ τοῦ πανευγενεστάτου ἄρχοντος μεγάλου | βορνίκου κυρίου Γρηγορίου Μπαλιάνου⁵. | Ἐν τῷ τοῦ Βουκουρεστίου νεοσυστάτῳ Τυπογραφείῳ, 1820, σφ. 8ον, φ. ἀναρ. 5+260 σελ. + 5 φ. ἀναρ. μετὰ παροραμάτων καὶ καταλόγου τῶν φιλομούσων συνδρομητῶν ἐκ Βουκουρεστίου, Ἰασιίου, Μποτοσανίου, Ἀδριανουπόλεως καὶ Μελενίκου.

¹ Anton Pann, ἔ.ἀ. Βλ. καὶ Dan Simonescu, *Din activitatea tipografica a Bucureștilor (1678-1830)*, ἀνάτυπον ἐκ τοῦ περιοδ. «*București Vechi*», *Buletinul Societății istorico-archeologice*, ἔτ. I-V, Bucur. 1930-1934, σ. 16.

² Anton Pann, ἔ.ἀ. Τὸ τυπογραφεῖον ἐγκατεστάθη εἰς τὸν ἡγεμονικὸν οἶκον παρὰ τὴν βρύσιν τοῦ Μαυρογένους ἢ ὅπως λέγει «*ἡ ἰδία titulatura τῶν βιβλίων, τῶν ἐκτυπωθέντων ἐν τῇ προνομιούχῳ τυπογραφίᾳ ἢ ἐκ τοῦ ἐν Βουκουρεστίῳ νεοσυστάτου τυπογραφείου*». D. Simonescu, ἔ.ἀ., σ. 16.

³ Περιγραφὴν βλ. ἐν I. Bîanu - N. Hodoș - Dan Simonescu, *Bibliografia Românească Veche*, τόμ. III, Bucur. 1936, σ. 351-356, ἀριθ. 1092.

⁴ Περὶ τούτου βλ. Γ. Ἰ. Παπαδοπούλου, ἔ.ἀ., σ. 116-124.

⁵ Πρόκειται περὶ τοῦ Γρηγορίου Μπαλεάνου (*Gr. Baleanu*).

Ἐν τῷ 2ῳ καὶ 3ῳ ἀναριθμητῷ φύλλῳ ὑπάρχει ἀφιέρωσις τοῦ ἔργου «πρὸς τὸν Γρηγόριον Μπαλλιάνον», ἐν ἧ ὁ συγγραφεὺς ἐκφράζει τὴν πρὸς αὐτὸν εὐγνωμοσύνην του διὰ τὴν βοήθειαν, ἣν παρέσχε πρὸς αὐτὸν πρὸς ἔκδοσιν τοῦ ἐν λόγῳ μουσικοῦ βιβλίου.

Ἐν δὲ τῷ 4ῳ καὶ 5ῳ ἀναριθμητῷ φύλλῳ ὁ Ἐφέσιος ἐδημοσίευσεν Πρόλογον, ὃν κρίνω σκόπιμον ν' ἀναδημοσιεύσω κατωτέρω διὰ τὴν σπανιότητα τοῦ βιβλίου καὶ τὰ χρήσιμα ἐν αὐτῷ στοιχεῖα:

«Ὅτι ἡ μουσικὴ τῆς ἱερᾶς ἐκκλησίας μας εἶναι ἀναγκαιοτάτη καὶ ἐπωφελής, ὡς συμβάλλουσα εἰς δοξολογίαν τοῦ ὑπὸ τῶν ἀγγέλων ἀκαταπαύστως ὑμνουμένου θεοῦ, εἰς κατάνυξιν τῶν χριστιανικῶν ψυχῶν καὶ εἰς εὐπρέπειαν τῶν θείων ναῶν μας, περὶ τούτου βέβαια δὲν ἀμφιβάλλει κανείς. Ὅτι δὲ ἡ διδασκαλία τῆς ἑναρμονίου καὶ καλῆς ταύτης τέχνης ἦτο μέχρι τινὸς ἐπίπονος καὶ πολὺν ἀπαιτοῦσε χρόνον, τὸ εἰξεύρουσιν ἐξ ἰδίας πείρας ὅσοι κατεγίνοντο εἰς τὸ νὰ τὴν διδαχθῶσι· διότι μόλις μετὰ πολλῶν ἐτῶν χρόνον καὶ κόπον ἠδύναντο νὰ μάθωσι μόνον ὅσα ἐδιδάχθησαν, διὰ τὴν ἔλλειψιν τῶν ἀναγκαίων εἰς τὴν τέχνην (τῶν) κανόνων.

Πρῶτοι οἱ ὅποιοι ἐγνώρισαν τὴν ἀτέλειαν ταύτην καὶ ἤρριξαν νὰ παρατηρῶσι τὴν μουσικὴν μὲ φιλοσοφικὸν ὄμμα, προσπαθήσαντες νὰ τὴν μορφώσωσι συστηματικώτερον καὶ νὰ τὴν καθυποβάλωσιν εἰς γενικοὺς κανόνας, ὑπῆρξαν οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει μουσικολογιώτατοι κύριοι Γρηγόριος Λαμπαδάριος τῆς τοῦ Χριστοῦ μεγάλης ἐκκλησίας, Γεώργιος Χουρμούζης, Χαροφύλαξ τῆς μεγάλης ἐκκλησίας καὶ Χρῦσανθος ὁ Ἀρχιμανδρίτης, ἄνδρες ἀληθῶς ἔμπειροι καὶ ἱκανῶς προπαρασκευασμένοι μὲ τὰ εἰς τοῦτο ἀπαιτούμενα μέσα. Οὗτοι πρὸ ἐξ ἤδη ἐτῶν συσκεφθέντες φιλοσόφως μεταξὺ των καὶ μεταρρυθμίσαντες τὴν μουσικὴν εἰς τὸ μεθοδικώτερον διὰ προσθέσεως τῶν ἀναγκαίων καὶ ἀφαιρέσεως τῶν περιττῶν καὶ ἐξομαλίσαντες τὴν πρὶν ἀκανόνιστον ταύτην τέχνην, ἐκατώρθωσαν μέγα τρόντι ἔργον, τὸ ὅποιον θέλει ἀποθανατίσει τὰ σεβάσματα ὀνόματά των εἰς τὰς ἐπερχομένας γενεὰς καὶ θέλει τοὺς πλέξει ἀμαραντίνους ἐγκωμίων στεφάνους.

Ἐν ἀκόμῃ ἔμενε, τὸ ἀναγκαϊότατον εἰς συναπάρτισιν τῆς ἐντελοῦς εὐκολίας τῆς τέχνης ταύτης, ὃ διὰ τύπου δηλονότι πολλαπλασιασμός τῶν μουσικῶν βιβλίων, καὶ ἡ ἐκ τούτου κοινοτέρα ὠφέλεια εἰς τὸ γένος. Διότι πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ὁμογενεῖς μας ἐπιθυμοῦντες μὲν νὰ γείνωσιν ἐγκρατεῖς τῶν μουσικῶν μαθημάτων, μὴ δυνάμενοι δὲ νὰ ἐξακολουθήσωσιν ἕως τέλους τὴν ἀντιγραφὴν διὰ τοῦ ἔργου τὸ πολυδάπανον καὶ πολύπονον, μένουσιν ἡμιμαθεῖς καὶ ἀτελεῖς εἰς τὰς τῆς μουσικῆς γνώσεις, στερούμενοι ὅ,τι ἠδύναντο νὰ μάθωσιν εὐκολα, εἰς εἶχον τυπωμένα τῆς μουσικῆς τὰ βιβλία.

Ταῦτα στοχαζόμενος ἐγὼ πρὸ τριῶν ἤδη ἐτῶν καὶ ἐπιθυμῶν νὰ ἐλευθερώσω τοὺς σπουδαστὰς τῆς μουσικῆς ἀπὸ τῆς ἀντιγραφῆς τοὺς κόπους

ᾠδήγησα ἕνα τῶν ἐδῶ χρυσοχῶν τὸν κύριον Σεραφεῖμ Χριστοδούλου εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν χαρακτῆρων τῆς μουσικῆς καὶ ἔφερα ὄπισθεν εἰς τέλος τὴν δυσκολωτάτην ταύτην ἐπιχείρησιν. Ἄλλ' οὔτε ἡ ἰδική μου προθυμία καὶ ἐπιμονή, οὔτε τοῦ Χρυσοχοῦ ἢ συνεργία ἤθελαν δυνηθῆναι νὰ κατορθώσωσι τί, διὰ τὰς εἰς τὸ ἔργον τοῦτο ἀπαιτούμενας μεγάλας δυσκολίας, ἐὰν ἔλειπεν ἡ ἀξιέπαινος προτροπὴ καὶ μεγαλοπρεπὴς βοήθεια τοῦ Πανευγενεσιᾶτου Ἄρχοντος Μεγάλου Βορνίκου κυρίου Γρηγορίου Μπαλιάνου, ἀνδρὸς εὐσεβεστάτου καὶ φιλομουσοτάτου καὶ τὰ πρῶτα φέροντος μεταξὺ τῶν τοῦ Βουκουρεστίου εὐπατριδῶν. Ὁ ἀξιάστος οὗτος καὶ φιλογενέστατος ἄρχων, ὑπὸ ἐμφύτου καλοκαγαθίας παρακινούμενος καὶ θείου ζήλου πλησθεὶς δὲν ἔπαυσεν ἐξ ἀρχῆς ἀπὸ τοῦ νὰ μὲ ἐνθαρρύνῃ καὶ διὰ λόγον καὶ διὰ ἔργον εἰς τὰς ὁποίας καθημέραν ἀπαντοῦσα δυσκολίας, γενναῖος προστάτης καὶ πρόθυμος βοηθὸς εἰς τὸ ἔργον ἀναφανείσκει. Τοιούτων φιλοκάλων καὶ φιλανθρώπων ἀνδρῶν τὰ ὄνόματα πρέπει δικαίως νὰ κηρύττωνται μετ' εὐφημίας εἰς τὸ κοινὸν πρὸς αἰώνιον ἔνδειξιν τῆς περὶ τὰ καλὰ προθυμίας των καὶ ὡς σημεῖον εὐγνωμοσύνης τῶν εὐεργετουμένων. Εἴθε καὶ οἱ λοιποὶ τῶν πλουσίων καὶ δυνατῶν ὁμογενῶν νὰ γίνωνται μιμηταὶ τοιούτων ἐναρέτων πράξεων πρὸς δόξαν τοῦ γένους καὶ οὐστᾶσιν πολλῶν κοινωφελῶν ἀγαθῶν, τὰ ὁποῖα κατὰ δυστυχίαν στερούμεθα!

Ἡ ἐκδοσις τοῦ πρώτου τούτου μουσικοῦ βιβλίου ἔγινε βέβαια πολὺ ἀργότερα παρ' ὅσον ἠλπίζαν οἱ συνδρομηταί. Ἀλλὰ δὲν τοὺς λανθάνει, ὅτι τῶν νεοφανῶν ἔργων ἡ ἐκτέλεσις ἀπαιτεῖ καὶ χρόνον πολλὸν καὶ προσοχὴν ὄχι ὀλίγην. Διὰ τοῦτο ἐλπίζω ὅτι θέλουσι δικαιώσει τὴν ἀργοπορίαν τῆς ἐκδόσεως. Ὡσαύτως εἶμαι βέβαιος, ὅτι θέλουν παραβλέψει καὶ ἐὰν παρεσιέφρησαν λάθη τινὰ εἰς τὸ βιβλίον (τὰ ὁποῖα δὲν ἡμέλ(η)σα νὰ διορθώσω εἰς τὸ τέλος, κατὰ τὸ σῆμα) καὶ μάλιστα ἐὰν μουσικά τινα σημεῖα ἢ γράμματα δὲν ἐτυπώθησαν μὲ τὴν ἀπαιτούμενην ἐντέλειαν. Ἐφεξῆς θέλουσι λάβει τὰ λοιπὰ βιβλία τυπωμένα ἐντελέστερα καὶ καθαρότερα καὶ γρηγορώτερα μὲ καλητέρους χαρακτῆρας.

Τὸ πρῶτον τοῦτο βιβλίον περιέχει καὶ τὰ Ἀπολυτικά, τὰ Καθίσματα, τὰς ὁκτώ Ὑπακοάς, τοὺς Ἀναβαθμούς, τοὺς Μακαρισμοὺς καὶ τὰ Ἐξαποστειλάρια, τὰ ὁποῖα εἶχε μὲν ἀφήσει ἀτόνιστα ὁ αἰοίδιμος διδάσκαλος Πέτρος Πελοποννήσιος ὁ Δαμπαδάριος, ἐτόνισαν δὲ καὶ ἐπρόσθεσαν εἰς τὸ Ἀναστασιματάριον οἱ μουσικολογιώτατοι διδάσκαλοι, οἱ ἐφευρεταὶ τοῦ νέου συστήματος. Ἐφεξῆς θέλει ἐξακολ(ου)θῆσιν σὺν Θεῷ ἡ τύπωσις τοῦ Δοξασταρίου τοῦ μακαρίτου κυρίου Πέτρου Πελοποννησίου, ἔπειτα τὸ Εἰρημολόγιον τῶν Καταβασίων τοῦ αὐτοῦ καὶ καθεξῆς τὰ λοιπὰ μουσικά βιβλία κατὰ τάξιν.

Σεῖς δέ, ὦ φιλόκαλοι νέοι, ἐρασταὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, ἰδοὺ ἔχετε ἤδη καὶ τὴν τέχνην πρόχειρον καὶ κανονικὴν, καὶ τὰ εἰς αὐτὴν συν-

τείοντα βιβλία τυπωμένα. Τὸ πρῶτον πρέπει νὰ χρεωσθῆτε εἰς τοὺς ἀκαμάτους ἀγῶνας τῶν σεβασμίων διδασκάλων μας, τὸ δεύτερον εἰς τὴν φιλογένειαν καὶ φιλοκαλίαν τοῦ εὐγενεστάτου καὶ φιλομουσοτάτου ἄρχοντος μεγάλου Βορνίκου κυρίου Γρηγορίου Μπαλλιάνου, ὅστις συνεισέφερε τὰ μέγιστα εἰς τὴν ἔκδοσιν ὡς προεῖπα. Ἀγωνίζεσθε λοιπὸν εἰς τὸν καλὸν τοῦτον ἀγῶνα, τὸν ὁποῖον οἱ εὐκόλυναν κατὰ πάντα ἄνδρες σεβάσμιοι, εὐγνωμονοῦντες μὲν εἰς αὐτούς, συγχωροῦντες δὲ τὰς ἐλλείψεις τῆς βίβλου καὶ τελειοποιούμενοι εἰς τὴν ἁρμονικωτάτην ταύτην τέχνην πρὸς εὐπρέπειαν τῆς ἱερᾶς ἡμῶν ἐκκλησίας καὶ δόξαν τοῦ ὑπερτάτου ὀνόματος.

Ἐκ Βουκουρεστίου 1820 Μαΐου.

Πέτρος Ἐφέσιος διδάσκαλος
τοῦ ἡγεμονικοῦ μουσικοῦ σχολείου.»

Ἄλλο μουσικὸν βιβλίον ἐκδοθὲν κατὰ τὸ 1820. «ἐν τῷ τοῦ Βουκουρεστίου νεοσυστάτῳ τυπογραφείῳ» εἶναι τὸ «ΣΥΝΤΟΜΟΝ | ΔΟΞΑΣΤΑΡΙΟΝ | τοῦ ἀοιδίμου | ΠΕΤΡΟΥ ΛΑΜΠΑΛΑΡΙΟΥ | ΤΟΥ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΙΟΥ, | μεταφρασθὲν κατὰ τὴν νέαν μέθοδον τῆς μουσικῆς | τῶν μουσικολογιωτάτων διδασκάλων τοῦ νέου | συστήματος. | Ἦδη εἰς φῶς ἀχθὲν ἀναλώμασι τῶν ἐκδοτῶν»¹. Τὸ «Δοξαστάριον» τοῦτο ἐξέδωκαν οἱ ὑπογράφωντες τὸν Πρόλογον αὐτοῦ Πέτρος Μ. Ἐφέσιος, διδάσκαλος μουσικός, Στέφανος Δ. Ἀρχιχιρσοχόος ἐκ Λινοτοπίου καὶ Χτζ. Θεοδόσιος Στεργίου ἐκ Ναούσης, ἀφιέρωσαν δὲ «τῷ Ἀλεξάνδρῳ Νικολάου Σούτζου Ὑψηλοτάτῳ καὶ Εὐμενεστάτῳ Ἀθῆντη καὶ Ἡγεμόνι πάσης Οὐγγροβλαχίας» (σελ. 3).

Ὁ Πέτρος Ἐφέσιος ἐσκέπτετο νὰ ἐκδώσῃ καὶ τὰ ἄλλα ἔργα τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς, ἅτινα ἀνήγγειλεν εἰς τὸν «Πρόλογον» τοῦ «Ἀναστασιματαρίου» του, ἀλλὰ τὰ ἐν Μολδοβλαχίᾳ γεγονότα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως ἐσταμάτησαν τὸ ἔργον τούτου. Τὰ δὲ ἔξοδα, τὰ ὁποῖα ἔκαμε διὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ μουσικοῦ τυπογραφείου καὶ διὰ τὴν ἐν αὐτῷ ἐκτύπωσιν τῶν δύο ὡς ἄνω καλλιτεχνικωτάτων βιβλίων, τὸν ὠδήγησαν εἰς τὴν πτωχείαν. Διὰ τοῦτο ἀπαντῶμεν αὐτὸν τῷ 1825 εἰς τὸ Μπρασόβ τῆς Τρανσυλβανίας² ζῶντα ἐν στερήσει, τοὺς δὲ συνεταιίρους του διὰ χρῆσιν δικαζομένους³.

¹ Τοῦτο εἶναι σχήματος 4ου σύγκειται δὲ ἐκ 4 ἀναρ. φ. + 436 σελ. + 4 ἀν. φ. Βλ. περιγραφὴν ὑπὸ I. Bîanu - N. Hodos - Dan Simonescu, ἔ.ἀ., σ. 358 - 361, ἀρ. 1095.

² Ἐνταῦθα κατέφυγον μετὰ τὴν ἀτυχή ἔκβασιν τῆς ἐν Μολδοβλαχίᾳ Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως οἱ προύχοντες τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Μολδοβλάχων, διὰ ν' ἀποφύγουν τὴν ἐκδικητικὴν μινίαν τῶν Τούρκων, μεταξύ δ' αὐτῶν ἦτο καὶ ὁ Πέτρος Μανουήλ ὁ Ἐφέσιος.

³ N. M. Popescu, ἔ.ἀ., σ. 24.

Οὕτως ἔληξεν ἡ πρώτη περίοδος τῆς μουσικῆς δράσεως τοῦ Ἐφεσίου εἰς τὴν Βλαχίαν. Ἡ δευτέρα περίοδος τῆς αὐτόθι μουσικῆς σταδιοδρομίας του ἀρχίζει μὲ τὴν ἐγκατάλειψιν τῆς «νέας μουσικῆς μεθόδου» καὶ τὴν καλλιέργειαν τοῦ «ἀλφαβητικοῦ συστήματος» τοῦ Χίου Ἀγαπίου Παλιέρμου¹, τὸ ὁποῖον ἐν τέλει ἀπαρνείται τῇ ὑποκινήσει παλαιῶν φίλων καὶ θαυμαστῶν του καὶ ἐπανέρχεται εἰς τὸ πρῶτον, δηλαδή τὴν «νέαν μουσικὴν μέθοδον», ἣν ἐδίδασκεν εἰς τὴν μουσικὴν Σχολὴν Βουκουρεστίου εὐθὺς ὡς ἀφίκετο εἰς τὴν Βλαχίαν. Τῷ 1832 ἐξέδωκε καὶ πάλιν τὸ «Ἀναστασιματάριον» ἐν Βουκουρεστίῳ, τοῦτο δ' ὑπῆρξε τὸ τελευταῖον ἐκδοθὲν ὑπ' αὐτοῦ ἔργον, τῷ δὲ 1840 ἀπέθανεν εἰς τὸ Βουκουρέστιον πάμπτωχος².

Ὁ Ἐφέσιος παρουσίασε πλουσίαν δημιουργικότητα, σπάνιον ἐνθουσιασμόν καὶ δραστηριότητα ἀπαράμιλλον. Λόγιος καὶ μουσικός, ἐγκρατὴς τῆς παλαιᾶς καὶ νέας μουσικῆς μεθόδου, ἐγένετο, ὡς εἶδομεν, καὶ ἐφευρέτης τοῦ μουσικοῦ τύπου κατασκευάσας τὰ στοιχεῖα τῶν μουσικῶν χαρακτήρων καὶ ἀπαλλάξας τοὺς μουσικοὺς τοῦ κόπου τοῦ ἀντιγράφειν³. Τοῦτο μόνον θὰ ἦσκει, διὰ νὰ μείνῃ ἀθάνατος ἡ μνήμη του εἰς τοὺς ἐπιγιγνομένους. Ἄλλ' ὁ Ἐφέσιος ἀφῆκε πλὴν τῶν ἀνωτέρω ἔργων καὶ χερουβικά καὶ κοινωνικά τῶν Κυριακῶν κατὰ τοὺς ὀκτῶ ἡχοὺς, δοξολογίας, ἁσματικά ἔντεχνα καὶ ὀκτῶ «Ἀξιὸν ἔστιν», ἅτινα ἐδημοσιεύθησαν μετὰ τῶν λοιπῶν ποιημάτων αὐτοῦ μεταπεποιημένα δι' ἀναλυτικῆς γραφῆς παρὰ Γεωργίου Πρωτοπάλτου Φιλιππουπολίτου τοῦ καὶ οἰκειοποιηθέντος ταῦτα ἐν τῇ δι' ἐρυνθρῶν χαρακτήρων ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκτυπωθεῖσῃ Ἀνθολογίᾳ αὐτοῦ (1846)⁴.

Πρὸς τούτοις ὁ Ἐφέσιος εἶχεν ἐκμάθει τὴν ρουμανικὴν γλῶσσαν, ὡς φαίνεται ἐξ ἁσμάτων τινῶν ὑπ' αὐτοῦ μεταφρασθέντων ἐκ τῆς ἑλληνικῆς εἰς τὴν γλῶσσαν ταύτην καὶ ἀφιερωθέντων πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Μπουζέου Καισάρειον⁵. Ἡ δὲ συμβολή του εἰς τὴν δημιουργίαν Ρουμάνων ψαλτῶν ὑπῆρξε τῶντι ἀξιόλογος, διότι μαθηταὶ αὐτοῦ ὑπῆρξαν ἐν τῇ μουσικῇ Σχολῇ Βου-

¹ Ὁ ἐκ Χίου Ἀγάπιος Παλιέρμος, γνώστης τῆς δυτικῆς μουσικῆς, προσεπάθησε κατὰ τὰ τέλη τοῦ ΙΗ' αἰῶνος ν' ἀντικαταστήσῃ τὴν ἀνατολικὴν μὲ τὴν δυτικὴν στιγματικὴν. Ἀποτυχὼν ὁμως ἐφεῦρε σύστημα ἀλφαβητικόν, συναντῶν δὲ πολλὰ ἐμπόδια ἐν Κωνσταντινουπόλει κατέφυγεν εἰς Βουκουρέστιον, ἔνθα καὶ ἀπέθανε ἀποτυχημένος τῷ 1815. Α. Ραππ, ἔ.ἀ., σ. XXX κέ. Γ. Ἰ. Παπαδοπούλου, ἔ.ἀ., σ. 124. Ν. Μ. Ρορεσκου, ἔ.ἀ., σ. 11.

² Α. Ραππ, ἔ.ἀ., σ. XXXIII.

³ Βλ. ἀνωτέρω Πρόλογον «Ἀναστασιματαρίου» του.

⁴ Γ. Ἰ. Παπαδοπούλου, ἔ.ἀ., σ. 136.

⁵ Ὁ ἐπίσκοπος Καισάρειος εἶχε κατὰ νοῦν νὰ ἐκδώσῃ μετ' αὐτοῦ διάφορα ἐκκλησιαστικὰ μουσικὰ βιβλία, ἀλλ' ὁ θάνατος τοῦ Ἐφεσίου ἠμπόδισε τὴν πραγματοποίησιν τοῦ σχεδίου τούτου. Βλ. Ν. Μ. Ρορεσκου, ἔ.ἀ., σ. 24, ἔνθα καὶ προγενεστέρᾳ βιβλιογραφία.

κουρεστίου οι δημιουργοί της εν Ρουμανία βυζαντινής εκκλησιαστικής μουσικής, μεταξύ των οποίων πρωτεύουσαν θέσιν κατέχουν τρεις: Ἀντώνιος Πάν, πρόην μαθητής του ιστορικοῦ των ρουμανικῶν χωρῶν καὶ ψάλτου Λιονυσίου Φωτεινοῦ¹, Παναγιώτης Ἐνγκιρλίου, πρωτοψάλτης τῆς μητροπόλεως Βουκουρεστίου, καὶ ὁ ἱερομόναχος Μακάριος².

Ἐκ τούτων ὁ πρῶτος διατελέσας καὶ διευθυντής ἐν τῷ μουσικῷ τυπογραφείῳ τοῦ Ἐφεσίου, ὡς ὁ ἴδιος λέγει, διὰ πρώτην φοράν ἐξετύπωσεν ἐν «*Ἀξιὸν ἔστιν*» ἐν τῇ ρουμανικῇ γλώσσῃ κατὰ τὸ ἔτος 1819³. Ὁ δεύτερος εἶναι γνωστὸς διὰ τὴν τελείαν ἐν τῇ πράξει ἐφαρμογὴν των θεωριῶν τοῦ Ἐφεσίου, ὁ δὲ ἱερομόναχος Μακάριος, πλὴν των ὑπ' αὐτοῦ μεταφράσεως εἰς τὴν ρουμανικὴν των ῥημάτων τοῦ διδασκάλου του Πέτρου τοῦ Ἐφεσίου⁴, συνέγραψε καὶ «*Ἀναστασιματάριον*» ἐν τῇ ρουμανικῇ γλώσσῃ, τὸ ὁποῖον ἐξεδόθη ἐν Βιέννῃ τῷ 1823 καὶ συντετέθη ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἔργου Πέτρου τοῦ Ἐφεσίου. Τὸ ρουμανικὸν τοῦτο τοῦ Μακαρίου ἔργον διαφέρει τοῦ προτύπου του κατὰ τὸ ὅτι εἰς τὴν ἀντίστοιχον θέσιν των ἑλληνικῶν λέξεων ἔθεσεν ὁ Μακάριος ρουμανικὰς λέξεις, ἐκεῖ δὲ μόνον, ὅπου τὸ κείμενον διαφέρει, προσέθηκεν ἰδικὰ του μουσικὰ στοιχεῖα⁵.

¹ Περί τοῦ Διονυσίου Φωτεινοῦ ὡς γνώστου τῆς βυζαντινῆς μουσικῆς βλ. Anton Pann, ἔ.ἀ., σ. XXVI. Περί δὲ των ἀνεκδότων αὐτοῦ χειρογράφων ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς βλ. Victor Papacostea, Ilie Fotino (Revista Istorică Română, τόμ. IX, 1939), ἀνάτυπον Bucuresți 1940, σ. 6. Τοῦ αὐτοῦ, Date nouă despre viața și opera lui Dionisie Fotino (Balcania, τόμ. VII, 2 Bucarest 1944, σ. 311-331).

² Περί τούτου ἰδίαν μονογραφίαν ἔγραψεν ὁ καθηγητής N. M. Popescu, εἰς ἣν ἀνωτέρω ἐπανελημμένως παραπέμπω.

³ Anton Pann, ἔ.ἀ., σ. XXX καὶ I. Bianu-N. Hodos-Dan Simonescu, ἔ.ἀ., σ. 312, ἀρ. 1044.

⁴ N. M. Popescu, ἔ.ἀ., σ. 12.

⁵ Nifon N. Ploesteanu, Carte de muzică bisericească κτλ., București 1902, σ. 54, σημ. 1. Ὁ Μακάριος οὗτος «*ὑπέρξεν ὁ δημιουργὸς των ῥημάτων ἐν τῇ ρουμανικῇ ἐκκλησιαστικῇ μουσικῇ*» κατὰ τὸν A. Pann, ἔ.ἀ., σ. XXXIII. Ἐνταῦθα πρέπει νὰ σημειώσω περὶ τοῦ Μακαρίου τὰ ἑξῆς: Κατὰ τὸ 1805 εἰς Μακάριος, ἀρχιμανδρίτης τῆς μητροπόλεως Βουκουρεστίου, βαθὺς γνώστης τῆς ἑλληνικῆς γλώσσῃς, μετέφρασε τὴν «*Ἐρμηνείαν τῆς ζωγραφικῆς τέχνης*» Διονυσίου τοῦ ἐκ Φουρνᾶ εἰς τὴν ρουμανικὴν γλώσσαν, ὡς καὶ τὸ βιβλίον «*Τακτικὸν καὶ Οἰκονομικόν*», τὸ ὁποῖον ἀνεφέρετο εἰς τὴν ἀγιογραφίαν τοῦ ὀρθοδόξου ναοῦ. Ἐὰν ὁ Μακάριος οὗτος εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον μετὰ τὸν ὡς ἄνω Μακάριον, τὸν μαθητὴν τοῦ Πέτρου Ἐφεσίου, τότε πλὴν τῆς μουσικῆς κατέγινε καὶ μετὰ τὴν ἀγιογραφίαν καὶ τὴν «*Ἐρμηνείαν τῆς ζωγραφικῆς τέχνης*» τοῦ ὀρθοδόξου ναοῦ. Βλ. Δ. Β. Οἰκονομίδου, Ἡ «*Ἐρμηνεία τῆς ζωγραφικῆς τέχνης*» ἐν Ρουμανίᾳ (Ἀθῆνᾶ, τ. ΝΖ', ἐν Ἀθῆναις 1953, σ. 41).

Ὅθεν οἱ Διονύσιος Φωτεινὸς καὶ Πέτρος Μανουὴλ ὁ Ἐφέσιος διὰ τῶν μουσικῶν αὐτῶν ἔργων, τῆς καρποφόρου τῶν διδασκαλίας καὶ τῆς ἀναδείξεως ἀνταξίων μαθητῶν ἔθεσαν τὰ θεμέλια τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς τῶν Ρουμάνων, τῆς καὶ πρότερον ποδηγετουμένης, ἀλλ' οὐχὶ συστηματικῶς, ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων τοῦ Βυζαντίου.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Β. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ